SAMBAND

historia

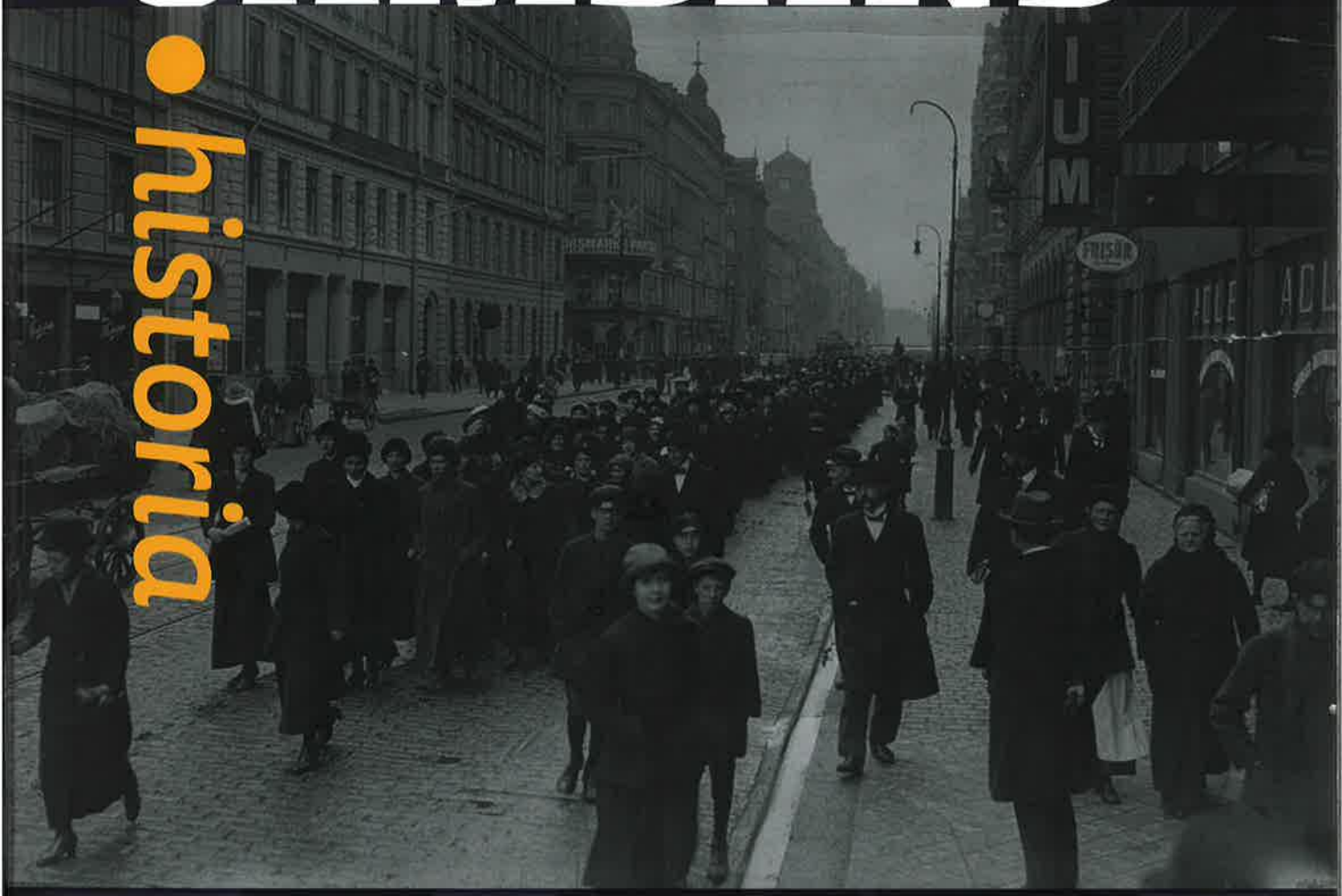

Niklas Ericsson och Magnus Hansson

sanoma utbildning

1815–1914

1800-talet var en tid av anpassning till de nya möjligheter som de politiska och industriella revolutionerna skapat. Olika ideologier ställdes mot varandra, både på gatorna och i parlamenten. Rättigheterna stärktes i flera europeiska stater och i början av 1900-talet blev på många håll rösträtten allmän, först för män och senare för kvinnor. Nationalismen blev en sammanhållande kraft i flera samhällen.

Befolkningen ökade och därmed migrationen. Mot slutet av 1800-talet kom en andra industriell revolution med nya uppfinningar och tekniker som bidrog till att västvärldens samhällen moderniserades.

Imperialismen innebar att europeiska stormakter konkurrerade om att skaffa kolonier. Praktiskt taget hela Afrika kom att hamna under europeisk överhöghet.

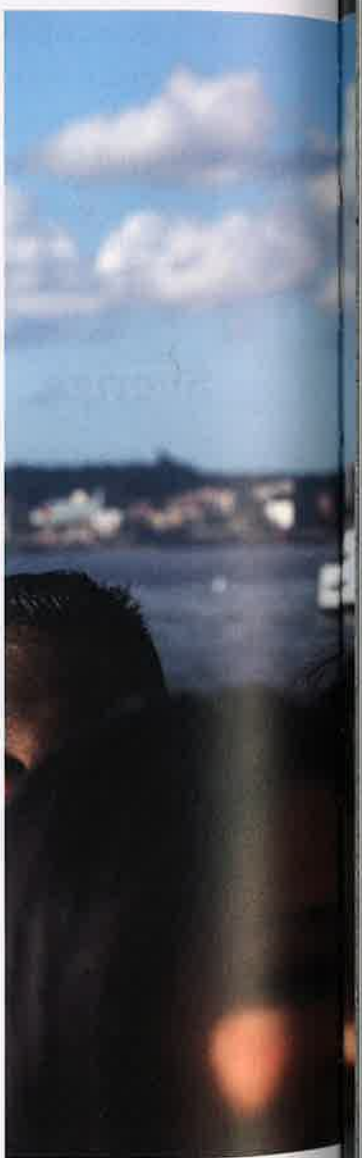

Ett turbulent århundrade

Immigranter på väg till Ellis Island och en ceremoni för nya amerikaner (2016).

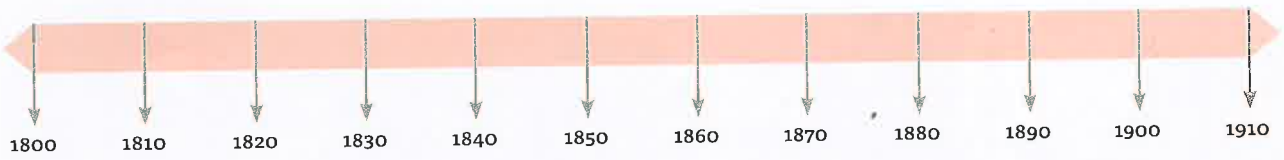

Wienkongressen 1814 – 15

Revolution 1830 och 1842

Andra industriella revolutionen 1865 – 1914

Svensk-norska unionen 1814 – 1905

Imperialismen 1870 – 1914

Italien enas 1860 – 70

Krimkriget 1853 – 56

Fransk-tyska kriget 1870 – 71

Amerikanska inbördeskriget 1861 – 65

USA:s erövring västerut 1865 – 90

Tysklands enande 1871

Rysk-turkiska kriget 1877 – 78

Kvinnlig rösträttskamp 1880 –

BEGREPP

- IDEOLOGI
- SAMHÄLLSKLASS
- LIBERALISM
- KONSERVATISM
- SOCIALISM
- NATIONALISM
- FEMINISM
- SUFFRAGETT
- FOLKRÖRELSER
- NATIONALSTAT
- IMPERIALISM

Ideologier och nya samhällsklasser

Från år 1828 trafikerade en omnibus Paris gator. Vagnen drogs av tre hästar och hade plats för 14 passagerare. Det fanns tre prisklasser och alla som hade råd kunde åka med. Att människor från olika samhällsgrupper och kön satt på samma begränsade yta var något nytt. Konstnären, Maurice Delondre, visar tydligt på sin målning klasskillnaderna mellan de fyra kvinnliga passagerarna (1880).

På vilket sätt markeras klass och identitet i bilden?

DE AMERIKANSKA OCH franska revolutionerna lade tillsammans med den industriella revolutionen grunden för ett samhälle där idéer om rättvisa, jämlikhet, medborgarskap och rösträtt fick fotfäste. I detta samhälle var framförallt två nya grupper på frammarsch: medelklassen och arbetarklassen.

De människor som inte längre kunde eller ville försörja sig inom jordbruket kunde bli arbetare på någon fabrik. Där fick de ofta dåligt betalda lönearbeten, särskilt kvinnorna. Det nya lönearbetets villkor kom på många sätt att skilja sig från jordbruksarbetet.

Ur städernas gamla borgarklass, med hantverksmästare och köpmän, växte under 1800-talet en medelklass fram. I den ingick bland andra lärare, tjänstemän, jurister, officerare och företagare. Det var ofta denna grupp som kom att bli drivande för den ekonomiska utvecklingen.

Som en följd av det nya samhället uppstod moderna ideologier: liberalism, konservatism, socialism, feminism och nationalism. Dessa fem ideologiers benämningar har följande ursprung:

- liberalism kommer av latinets *liber* som betyder 'fri'
- konservatism av latinets *conservare* som betyder 'bevara'
- socialism av latinets *socialis* som betyder 'kamratlig'
- feminism av latinets *femina* som betyder 'kvinna'
- nationalism av latinets *natio* som betyder 'födelse', 'släkt' eller folkslag´.

Liberalism, konservatism och socialism brukar omnämnas som politiska ideologier. De innehåller uppfattningar om vad som utmärker samhället i stort och vad som bör förändras. Feminism och nationalism framhåller däremot några samhällsområden som särskilt viktiga.

Under 1900-talet växer det fram ännu fler ideologier, såsom nazismen i Tyskland och ekologismen, som är grunden för miljörörelsen.

Är det samma grupper idag som driver den ekonomiska utvecklingen?

Liberalism

Under upplysningstiden på 1700-talet ifrågasatte många det gamla samhället och kyrkans ställning. Tron på människans förnuft och individens egen förmåga var stark och ideal som tolerans och frihet hölls högt. Revolutionens idéer om frihet, jämlikhet och broderskap levde vidare, men få hade blivit verklighet under den tidiga industrialismens tid, det vill säga andra halvan av 1700-talet och 1800-talets början.

Det tidiga 1800-talets liberaler menade att åsikts-, tryck- och föreningsfrihet skulle garanteras i ett lands grundlagar. Samtidigt skulle grundlagarna begränsa kungens och den gamla privilegierade elitens inflytande. Parlamentet skulle i stället få den avgörande makten och vara folkvalt. Men endast män, och bland dem ansågs bara de med en viss inkomst eller förmögenhet tillräckligt insiktsfulla och ansvarskännande för att få rösta.

Ekonomen Adam Smith (se sidan 280) formulerade teorier om ekonomisk liberalism. Han ansåg att om olika företag fritt fick konkurrera med varandra skulle de bästa överleva och utvecklas, medan de sämre skulle gå under. Detta skulle i längden gagna hela samhället. Alla gamla regler som begränsade den

Vilken frihet har den som är fattig? Socialliberaler, konservativa och socialister såg fattigdomen och var eniga om statens ansvar, men föreslog olika tillvägagångssätt.

Vilka lösningar hade de olika ideologierna?

ekonomiska friheten, som till exempel tullar och skråväsende, måste bort. Staten fick heller inte stifta nya lagar som begränsade friheten i ekonomin. Företrädare för ekonomisk liberalism kunde gå så långt att de till exempel inte ville ha några förbud mot barnarbete eller bestämmelser om arbetstid i fabrikerna. Eftersom flera företrädare för liberalism som motsatte sig sociala reformer var verksamma i industristaden Manchester, har den blivit känd som manchesterliberalismen.

John Stuart Mill (1806-73) var utilitarist (som Jeremy Bentham, se sidan 279) och inspirerade till en annan variant av liberalism, socialliberalismen. Han menade, som andra liberaler, att friheten är avgörande för samhällets väl, men att staten också måste ta ett ansvar för svagare och eftersatta grupper. Han ansåg att både män och kvinnor måste få ta del av friheter och rättigheter och få rösträtt. Dock ansåg även Mill att rösträtten måste begränsas, så att de med högre utbildning hade mer inflytande än vanligt folk. Med tiden kom dock alltfler liberaler att överge denna tanke och med kraft verka för allmän och lika rösträtt. Socialliberalismen var alltså för både frihet och sociala reformer.

Hitta moderna exempel (från din egen livstid) på liberal ideologi!

Anhängare till liberalismen fanns främst inom medelklassen.

Konservatism

De konservativa önskade bevara de gamla idealen och om något skulle förändras skulle det ske långsamt.

Den franska revolutionen framhölls som ett avskräckande exempel av den brittiske politikern Edmund Burke (1729–1797). Han menade att det finns en vishet i allt som samhället består av: i de olika klasserna som har olika uppgifter, i traditionerna, i familjen och i religionen. Människan är beroende av det som vuxit fram genom århundraden. Därför kritiserade han starkt franska revolutionens snabba och genomgripande omvälvningar av samhället. Händelser som septembermorden och skräckväldet sågs som bevis för riskerna (se sidan 301).

Burke ansåg att staten hade ett ansvar för svagare grupper i samhället och att även de gynnades av att förändringar skedde på ett genomtänkt och inte omvälvande sätt.

Konservatismen stöddes främst av samhällets elit, vars intressen kunde hotas av snabba samhällsförändringar, men också av vissa fabriksägare inom medelklassen som var rädda för arbetarnas krav på förändring. Även en del bönder, hantverkare och arbetare tilltalades av konservatismen.

Inom konservatismen fanns också tanken på en stark statsmakt som skulle ta hand om samhällets undersåtar. I framförallt England skulle det också visa sig att konservativa politiker inte var helt emot förändringar. Tvärtom genomförde de flera sociala reformer som gynnade eftersatta grupper, ofta i strid med liberalerna.

Formulera två argument mot och två för konservatismen!

Socialism

Socialisterna vände sig både mot liberalismen och mot konservatismen. Socialismens anhängare ville verka för ekonomisk jämlikhet och rättvisa. Människors samarbete och samhörighet i grupper sattes i främsta rummet. Staten kunde ses som det högsta gemensamma i samhället. Därför borde staten ta över ägandet av till exempel fabriker och järnvägar. Då skulle man komma ifrån de orättvisor som berodde på att arbetarna utnyttjades för att skapa vinster till de privata ägarna.

De första socialistiska tänkarna går att spåra till tiden efter franska revolutionen och det tidiga 1800-talet. Men central för socialismens idéer är den tyske filosofen Karl Marx (1818–1883). I *Det kommunistiska manifestet* från år 1848 ville Marx visa på det kapitalistiska systemets oförmåga att lösa samhällets problem. Det kapitalistiska systemet innebär att fabriker, gruvor och andra inrättningar ägs av den kapitalistiska klassen som driver dessa för att få en så stor ekonomisk vinst som möjligt. Marx menade att kapitalisterna dominerade samhället men att arbetarna, som bara ägde sin arbetskraft och sålde denna till kapitalisterna, med tiden skulle ta över.

Enligt Marx har det pågått en klasskamp mellan förtryckta och förtryckare genom historien. I det kapitalistiska samhället står kampen mellan kapitalisterna och arbetarna, eller proletärerna. I tidigare samhällen hade andra klasser stått emot varandra.

Marx menade att det kapitalistiska samhället skulle störtas genom våld i en revolution. Då skulle proletärerna ta över makten och under en övergångsfas bilda proletariatets diktatur. Samhället skulle därmed äga alla produktionsmedel. Då skulle klasskampen upphöra och människan skulle i stället leva i ett klasslöst samhälle.

Det stora flertalet arbetare lockades inte att ta till våld. Socialisterna delade sig i två strömningar. Den ena kallas reformistisk, det vill säga att den vill förändra samhället genom stegvisa reformer. En viktig del i detta var rösträtten, för att arbetarna sedan via riksdagsrepresentanter skulle kunna förändra lagarna i socialistisk riktning. Reformisterna bildade socialdemokratiska partier. Den andra strömningen, som kallas revolutionär, bildade kommunistiska partier som arbetade för en förändring av samhället genom revolution. De menade att den kapitalistiska klassen inte frivilligt skulle lämna ifrån sig produktionsmedlen. Endast med tvång kunde man åstadkomma en socialistisk förändring. En revolution som var inspirerad av Marx idéer kom senare att äga rum i Ryssland 1917.

På vilket sätt är socialismen en »modern« ideologi, som skiljer sig från det äldre samhället?

»DEN KAPITALISTISKA PYRAMIDEN«

På bilden ser vi en pyramid som skildrar det »kapitalistiska systemet«, med kapitalet högst upp, över regenterna. Samhället utgörs av olika sociala grupper eller klasser. Bilden är full av kritik och speglar hur arbetarna såg på sin plats i samhället.

Överst har vi dem som styr och därunder prästerskapet som »lurar« folket, sedan soldaterna som ska skydda de övre skikten från de undre. Banketten näst längst ner intas av medelklassen som låter sig väl smaka av maten som producerats. Och underst finns arbetarna som genom arbete föder övriga klasser. Det finns inga kvinnor som styr, inga kvinnor som är präster och inga kvinnor bland soldaterna. Först i den maktlystna medelklassen träder de fram och då som sällskapsdamer. Det är bland arbetarna de också gör något – de bär upp samhället tillsammans med manliga arbetare och till och med barnen är med.

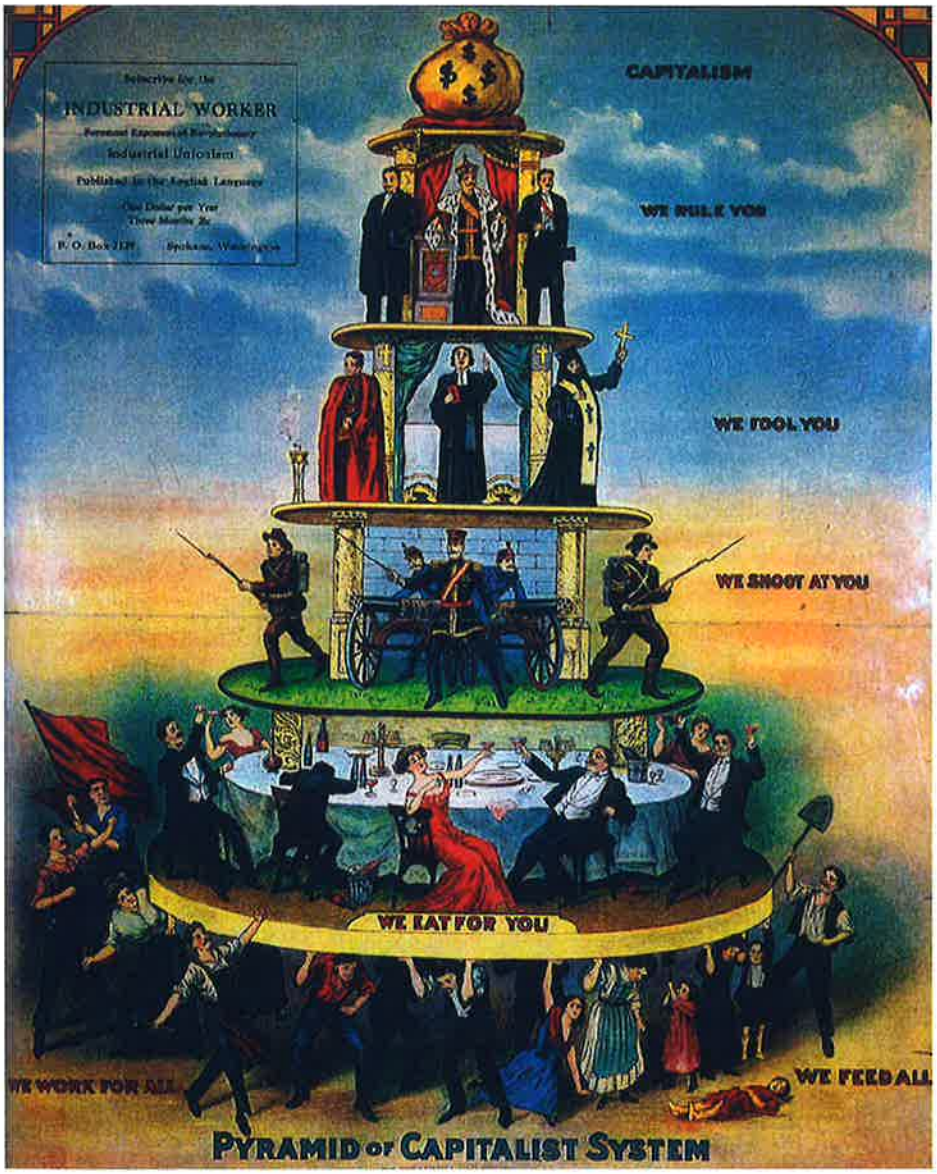

Hur skulle en pyramid gjord av liberaler, konservativa eller feminister se ut?

DET KOMMUNISTISKA MANIFESTET • KÄLLOR

Trots sina politiska idéer kom Karl Marx från medelklassen. Såhär skriver han om den klass han vänder sig emot:

Bourgeoisin [...] har utplånat alla feodala, patriarkala och idylliska förhållanden. Den har obarmhärtigt slitit sönder de brokiga feodala band, som knöt människorna med sina naturliga överordnade, och inte lämnat kvar något annat band mellan människa och människa än det nakna intresset, det känslolösa »kontant betalning«. Den har dränkt det fromma svärmeriets heliga rysning, den ridderliga hänförelsen [...] i den egoistiska beräkningens iskalla vatten. [...]

Den har, kort sagt, satt den öppna, skamlösa, direkta, kalla utsugningen i stället för den i religiösa och politiska illusioner beslöjade utsugningen. (ur Kommunistiska manifestet, 1848)

Kan vi lita på texten? Analysera texten källkritiskt – vad är faktapåståenden, tolkningar och värderingar? Hur kan man då som historiker betrakta denna text? Den säger mycket lite (om något över huvud taget) om hur 1800-talets samhälle såg ut. Däremot säger den väldigt mycket om hur Marx och hans medförfattare Engels uppfattade samma samhälle.

Handmålat fotografi från 1864. Friedrich Engels (vänster), medarbetare till Karl Marx (höger) och framför dem Marx döttrar Jenny, Eleanor och Laura.

Stämmer bilden överens med texten? Varför? Varför inte?

Feminism

Feminismen är en ideologi som kämpar för att män och kvinnor ska ha samma rättigheter och möjligheter i samhället. Själva begreppet feminism började användas om kamp för kvinnosaken i slutet av 1800-talet. Tidigare hade »feminist« främst använts som skällsord för kvinnor som bröt mot normerna.

Idéer om kvinnors rättigheter och tankar om ojämlikhet mellan könen går långt tillbaka i tiden (t.ex. Christine de Pisan, se sidan 206). Och vid tiden för den franska revolutionen framhöll flera politiskt aktiva kvinnor att de medborgerliga rättigheterna borde gälla även dem (t.ex. Mary Wollstonecraft, sidan 277 och Olympe de Gouges, sidan 296).

Den moderna feminismen föddes i mitten av 1800-talet. En första våg av feminism som tog fart mot slutet av 1800-talet krävde ekonomisk, juridisk och politisk jämställdhet. Kvinnor ville kunna yrkesarbeta, de ville vara myndiga och de ville ha rösträtt. Vid tiden runt första världskriget var detta formellt genomfört i en rad länder, det vill säga att det var genomfört i lagstiftningen, men det betydde inte att samhället var jämställt.

En andra våg av feminism uppstod på 1960-talet och drev frågor om bland annat övergrepp mot kvinnor (som misshandel och våldtäkt), abort, massmedias kvinnoideal, preventivmedel och barnomsorg. Med denna rörelse föddes också ett vetenskapligt intresse för kvinnofrågan, som med tiden resulterade i genusbegreppet (se sidan 39).

Under lång tid tog man i historieböcker bara med de tre politiska grundideologierna: liberalism, konservatism och socialism. Använd genusteorin och förklara varför inte feminismen »passade in« bland dem!

Nationalism

Nationalism är svår att definiera, mycket svårare än politiska ideologier som konservatism, liberalism och socialism – och är kanske även svårare att definiera än feminism – eftersom den har så många skepnader och används på olika sätt av olika grupper. Nationalismens idéer brukar spåras tillbaka till den gemensamma kamp som massorna under franska revolutionen fört mot det gamla samhället och mot sina fiendeländer. Det var då som folket började beskriva sig som medborgare i en gemensam nation med gemensamma ideal. Liknande tankar på en gemensam nation kom även till uttryck i samband med de amerikanska koloniernas frigörelse från Storbritannien.

Nationalismen bygger på föreställningen om att det finns en gemensam identitet inom en folkgrupp som gör den till en nation. På många håll kom idéer om nationen att prägla historien under 1800-talet. Ett vanligt synsätt är att grunden för nationalismen lades under de amerikanska och franska revolutionerna i och med att de gjorde folket till en politisk kraft. I Frankrike under Napoleonkrigen uttryckte soldater att de slogs för sitt fädernesland.

I början av 1800-talet var de flesta staterna dynastiska, vilket innebär att de byggde på en befolknings lojalitet gentemot en kung, en tsar eller kejsare. Nationalismen ville ersätta dynastin med nationen och menade att ett folks gemenskap skulle utgöra grunden för en stat.

Nationalism kan ta sig olika uttryck. Den kan uppfattas som en kulturell gemenskap mellan och inom folk som talar liknande språk och som har en gemensam historia, religion och kultur. En nation kan även uppfattas vara geografisk och då bestå av de människor som är medborgare inom samma stats gränser. Nationalism, oavsett om den bygger på språk och kultur eller på medborgarskap, har visat sig kunna fungera som ett sammanhållande kitt.

Den tidiga nationalismen var en radikal, liberal rörelse och därför fruktad

av den styrande eliten – dynastierna, aristokratin och kyrkan – vilket gjorde att den motarbetades. Senare ändrades inställningen bland styrande på olika håll, när de såg möjligheten att använda kraften i nationalismen för egna syften. Då kunde nationalism bli ett medel för att ovanifrån kontrollera och likrikta samhället. När skolor inrättades för att massutbilda befolkningar kunde utbildningens innehåll präglas av nationella strömningar som förmedlade en känsla av samhörighet. I skolorna lärdes samma geografi och historia ut till alla elever. På museerna fick alla se samma monument, vilket skapade gemensamma minnen. Myndigheter har även aktivt strävat efter att skapa ett gemensamt språk, genom att gynna ett rikspråk på bekostnad av dialekter och minoritetsspråk.

Ur idén om olika nationers folksjälar och gemenskap genom språken uppstod över hela Europa nationella rörelser som, på olika sätt, kämpade för att skapa egna stater – nationalstater.

ROMANTIKEN OCH NATIONALISMEN • BEGREPP

Den kulturella riktning som följde på upplysningen heter romantiken (ca 1790–1840). Romantikens tänkare och författare intresserade sig bland annat för historia, särskilt det egna landets. De menade att varje folk hade en själ – en folksjäl. För att tydliggöra folksjälen samlades folksagor och folkliga traditioner in. Med romantiken skapades en uppfattning om det egna folket, en nationell identitet.

Den tyske diktaren Johann Gottfried von Herder (1744–1803) menade att språket påverkar hur människor tänker: Fransmän tänker annorlunda än tyskar, som i sin tur tänker på ett annat sätt än svenskar. Han menade att dessa olikheter var viktiga att bevara, eftersom alla språkområden tillsammans bidrog till mänsklighetens framsteg. På så sätt, menade Herder, skapades nationen av kulturen och språket.

Rousseau menade att medborgarskapet skapade nationen och talade om »den allmänna viljan« (se sidan 278), som fastslog vilka lagar som skulle gälla.

Herder och Rousseau hade tre saker gemensamt:

- I historien och politiken var nationerna de viktigaste aktörerna, inte enskilda personer eller internationella organisationer.
- De olika nationerna var tydligt åtskilda.
- En person kunde bara tillhöra en nation.

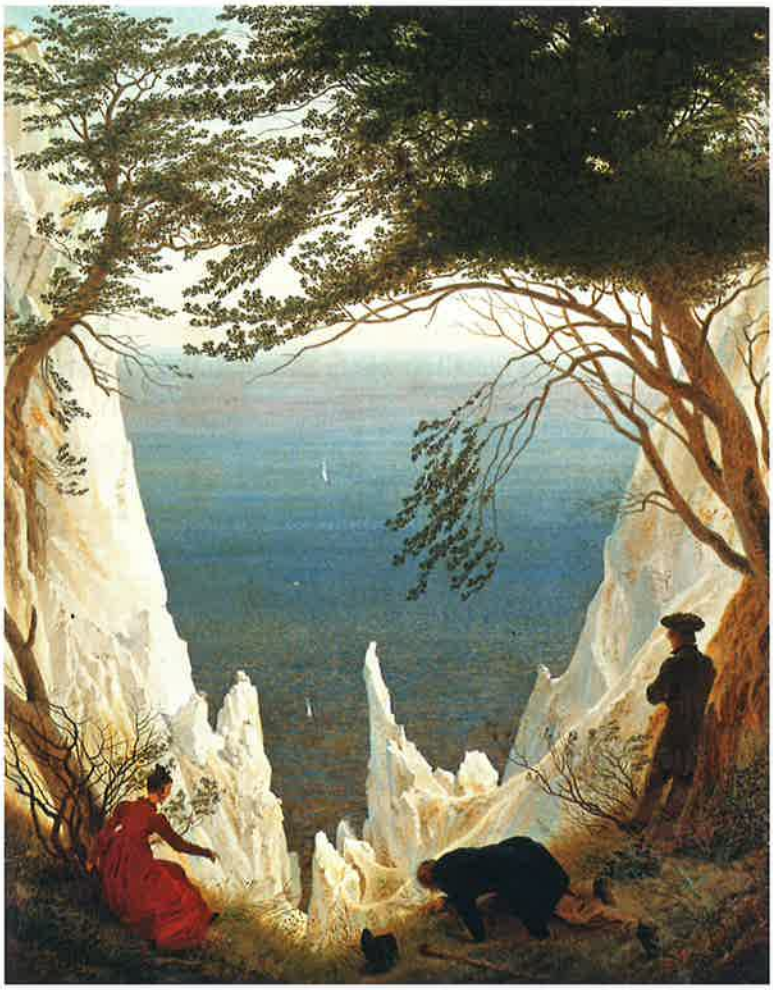

Under romantiken var känslan det viktiga, inte förnuftet som under upplysningen. Människan var en del av naturen, vilket gärna visades i konsten. Målning »Kalkklippor på Rügen« av Caspar David Friedrich (1774-1840).

NATIONALISM – VERKLIG ELLER FÖRESTÄLLD GEMENSKAP? • BEGREPP

Är nationalismen en ideologi (såsom liberalismen) eller en religion (såsom protestantismen)? Statsvetaren Benedict Anderson hävdar att nationalismen snarare bygger på en känsla av samhörighet än en verklig gemenskap. Han talar om en föreställd (påhittad) gemenskap. Därför menar han att nationalismen har mer gemensamt med religion än ideologi. Han hävdar också att nationalismen är mer knuten till döden och föreställningen att dö för sitt land, än någon av de politiska ideologierna. Ta till exempel den okände soldatens grav, som finns i många länder. Det är en minnesplats för en helt anonym fransk, rysk eller amerikansk soldat som dött i något krig. Bara nationalismen kan framkalla sådana ceremonier, påstår Anderson. Det vore absurt att tänka sig »den okände marxistens grav«. Man offrar inte sitt liv för en politisk ideologi, däremot för en religion, menar han.

Håller du med Anderson om att man bara offrar sitt liv för en religions skull?

Industrisamhället – arbetsliv och samhällsklasser

De som satsade pengar i fabriker ville kontrollera både arbetsprocessen och arbetarna på ett effektivare sätt. Nya maskiner kom i hög utsträckning att styra arbetstakten. Men det var inte bara maskinerna som bestämde utvecklingen. Med den nya marknadsekonomin växte en ny inställning fram i förhållande till arbetet. I det gamla samhället arbetade man och hustru tillsammans för att få mat på bordet. Om de lyckades med det, hade det varit ett bra år. Företagarna, däremot, såg i arbetet ett sätt att tjäna pengar. Det gällde att vara bättre än sina konkurrenter och hela tiden blicka framåt, mot nya investeringar och framtida inkomstkällor. Denna nya inställning kom till stor del att driva den fortsatta utvecklingen.

Livmedelsbutik i Frankfurt omkring 1900. Hushållen gick från att vara en kombinerad produktions- och konsumtionsenhet (där alla hjälptes åt att producera den mat och de varor som behövdes inom det egna hushållet) till att bli renodlade konsumtionsenheter (hushåll) som köper mat och varor från produktionsenheterna (företagen).

I vilket skede av industriella revolutionen hör bilden hemma? Speglar den merkantilism eller marknadsekonomi?

KVINNOR, MÄN OCH ARBETSLIV

I äldre tider var män och kvinnor beroende av varandra för överlevnaden. De arbetade tillsammans, men med olika saker. Vid behov kunde de hjälpas åt. Kvinnor hade sina »kvinnliga« kompetensområden, inom vilka männen inte hade någon kunskap, till exempel barnmorskeyrket. Endel av dessa var »nyckelpositioner« för att överleva, till exempel kunskapen att ta hand om mat. En bonde gifte vanligen om sig om hans hustru dog. Det behövdes en kvinna för att ta hand om gårdens »kvinnliga« uppgifter. Faktum är att han var mer beroende av henne än tvärtom, eftersom en kvinna kunde sköta »mansjobb« vid behov. Dessa regler var kulturella och kunde skifta mellan olika platser – på en del håll kunde män ta hand om mat (eller i alla fall viss typ av mat).

Detta innebär dock inte att kvinnor hade en stark ställning i andra sammanhang. De var underordnade männen i lagen, särskilt när det gällde äganderätt och inom äktenskapet.

I och med det nya lönearbetet försvann de gamla kvinnliga kompetensområdena. Många arbetarkvinnor fick i stället utföra enkla och monotona arbetsuppgifter i fabrikerna och med lägre lön än männen. Samtidigt växte en ny kvinnosyn fram inom medelklassen, som starkt skilde på manligt och kvinnligt. Den nya medelklasskvinnan skulle vara ekonomiskt beroende, medan mannen skulle vara ekonomiskt oberoende och dessutom familjeförsörjare. Medelklasskvinnan blev därför hemmafru. Kvinnor som hörde till arbetarklassen skulle hålla sig till rent kvinnliga yrken, som att passa upp på andra. Arbetsuppgifterna blev striktare uppdelade i manliga och kvinnliga. Genom olika reformer fick ändå kvinnor på många håll viss myndighet att råda över sin egen ekonomi och bättre möjligheter till utbildning.

Hur ser din genussyn ut? Finns det särskilda manliga och kvinnliga sysslor, områden eller egenskaper?

ÄKTENSKAPET FÖRÄNDRAS

Kvinnan skulle nu bli mannens stöd i livet och hennes roll framför andra blev mammans, som tog hand om barnen och handlade mat (vilket i de växande städerna nästan kunde vara ett heltidsarbete). Men när medelklasshustrun fick råd med tjänstefolk behövde hon inte heller ägna sig åt detta på heltid.

För alltfler blev kärlek grunden för äktenskapet. Som en följd av detta kom skilsmässa i viss utsträckning att accepteras om kärleken försvann i ett äktenskap. Man kan säga att den romantiska kärleken blev den nya och nödvändiga ingrediensen i ett lyckligt äktenskap. Tidigare hade kärleken i och för sig varit bra, men den var inte nödvändig för att hålla samman makarna. Det fanns nu även personer som hävdade att man inte ens behövde gifta sig för att leva tillsammans.

EN BORGERLIG MEDELKLASS

Skillnaderna inom medelklassen var stora, men den enades av en särskild livsstil. Till den hörde bland annat de många middagsbjudningarna och förändrade matvanor. Man började även dela gemensamma värderingar om vad som var rätt och riktigt och hur man skulle umgås. Men det som framförallt skilde en medelklassfamilj från en arbetarfamilj var att i medelklassen hade man åtminstone en tjänare.

Gör en genusanalys av bilden med hjälp av genusteorin!

UTANFÖR NORMEN • TOLKNINGAR

Även kampen för jämställdhet som tog fart mot slutet av 1800-talet möttes med anspelningar om lättja – bilden från omkring 1900 är ett inlägg i kvinnosaksdebatten.

I England var det normala att kvinnor mjölkade kor, men i vissa områden var traditionen att mjölkningen sköttes av män. Utsända statliga utredare menade att detta inte var »naturligt«. Men i stället för att acceptera att både män och kvinnor kunde sköta detta arbete, ville de förklara »problemet«. Utredarna kom då fram till att kvinnorna i dessa områden var lata.

Hur ska vi förstå att de engelska utredarna ansåg att kvinnorna var lata som lät sina män mjölka? Ett sätt att tolka det på är att säga att de hade fördomar om hur världen såg ut (till exempel vem som skulle göra vad): Kvinnor mjölkar och män mjölkar inte.

Eftersom män inte mjölkar måste man förklara varför män just i dessa områden mjölkar. Den enda förklaringen som utredarna kunde tänka sig var att kvinnorna av någon anledning valde att inte mjölka. Och den anledningen var lathet.

Men dessa kvinnor var knappast latare än andra, där rådde bara andra genusregler (se sidan 39) för vem som skulle göra vad. Man kan i stället säga att utredarna försökte förstå förhållandena utifrån sin egen »karta« av hur verkligheten skulle se ut. Det var viktigt att skilja på manligt och kvinnligt och att det manliga var mer värt (enligt genusreglerna).

ARBETE I FABRIKEN

Det nya industrisamhället hade många entusiaster, men också kritiker. Några ansåg att fabrikerna förstörde det traditionella levnadssättet och att natur och miljö tog skada. Fabrikerna var långt ifrån några säkra arbetsplatser.

I England var det i början svårt att rekrytera arbetskraft till de nya fabrikerna. De som arbetat inom förlagssystemet (se sidan 310) tyckte ofta att arbetet i fabrikerna var motbjudande. De var till exempel vana att bestämma sin arbetstakt och att planera arbetet själva. I fabrikerna var de tvungna att följa maskinernas rytm på bestämda tider, under långa dagar i ett hårt och monotont arbete. Dessutom fanns en del alternativ till fabriksarbetet. Man kunde

till exempel försörja sig som tjänstefolk eller lantarbetare. Svårigheten att få tillräckligt många arbetare ledde bland annat till att många arbeten sköttes av kvinnor och barn, som dessutom var billig arbetskraft.

Robert Blincoe var sju år gammal när han 1799 tillsammans med andra pojkar och flickor flyttades från fattighuset i London till ett bomullsspinneri i Nottingham. Där väcktes han sedan varje morgon klockan fem och fick en frukost bestående av gröt och grovt bröd. Halv sex började han arbeta i fabriken och höll på – utan raster – fram till klockan tolv. Efter en matpaus fortsatte arbetet. Arbetstiden brukade ligga kring fjorton timmar per dag, ibland ytterligare någon timme.

År 1833 stiftade det engelska parlamentet äntligen lagar som skulle skydda barnen mot de värsta sidorna av fabrikstillvaron. Enligt en utredning kunde förhållandena vara mycket dåliga. Här beskrivs hur det kunde gå till i en fabrik:

> *Det förekommer ofta att herr Horseman startar fabriken tidigare på morgonen än vad som är brukligt. Skulle ett barn vara dåsigt när förmannen går sin rond så knackar han barnet på axeln och säger »kom hit«. I ett hörn av rummet finns en järncistern som är fylld med vatten. Han lyfter pojken i benen och doppar huvud i cisternen och skickar sedan tillbaks honom till arbetet för resten av dagen.*

Utanför och innanför hemmets väggar. Kanske vill mannen, på språng mellan sina uppdrag ute i samhället, i förtrolighet dela något han läst i morgontidningen med sin hustru? Även om de många gånger hade anställda hemma, kunde medelklassens kvinnor känna sig begränsade av sin tids kvinnosyn.

Analysera bilden enligt genusteorin.

Att arbetarna i de nya industrierna var fattiga och levde ett hårt liv är det ingen tvekan om. Men det liv som de lämnat hade också varit fattigt. Det är oklart hur levnadsförhållanden ändrades för arbetarna under den industriella revolutionens första tid. Tiden 1780–1820 medförde inte några större ekonomiska förbättringar, däremot sämre arbetsvillkor.

Långsamt blev situationen något bättre fram till 1850 för att därefter mer märkbart förbättras. En arbetares köpkraft ökade med cirka 50 procent mellan åren 1770 och 1850. Främst gällde förbättringen mat och kläder, medan bostadsstandarden tog längre tid att höja.

Hur gammal bör man vara för att få arbeta?

ARBETARNA ORGANISERAR SIG

Arbetarna hade flera orsaker att vara missnöjda: De fick slita hårt i ohygieniska och farliga fabriker och de fick dåligt betalt. Kravaller, spontana upplopp och strejker förekom tidigt. Myndigheterna reagerade ofta hårt och till en början var det förbjudet för arbetarna att bilda fackföreningar.

Med tiden blev arbetarna medvetna om sig själva som en grupp med gemensamma intressen som stod i konflikt med andra samhällsgruppers,

Arbete på farliga arbetsplatser var vanligt. Illustrationen visar hur barn och kvinnor arbetar med en kolvagn i en trång engelsk gruvgång. Bilden publicerades i en parlamentsrapport år1842. Teckningar som denna gjorde allmänheten upprörd och bidrog till en lagstiftning som förbjöd gruvbolagen att använda all kvinnlig arbetskraft samt pojkar yngre än 10 år i det underjordiska arbetet.

Förklara med hjälp av genusteorin varför pojkar och flickor kunde göra samma typ av arbete

exempelvis industriägarnas, intressen. De engelska arbetarna ville inte finna sig i förbuden mot att bilda fackföreningar. I synnerhet de mest kvalificerade arbetarna, såsom snickare, typografer och maskinister, bildade fackföreningar ändå.

De ville förhandla med arbetsgivarna om lönerna och på andra sätt ta till vara sina intressen.

Motvilligt godtog det brittiska parlamentet år 1825 arbetarnas rätt att bilda fackföreningar. Men det var svårt att bilda en gemensam organisation för alla arbetare. Tills vidare höll sig de engelska arbetarna till ett system med olika fackföreningar för olika yrken.

De borgerliga idealen om att kvinnor skulle hållas utanför arbetsmarknaden spreds även inom arbetarklassen. I stället för lika lön till kvinnor och män, kom många arbetarorganisationer att kräva en tillräckligt hög lön för en manlig arbetare för att kunna försörja en familj.

Är det samma grupper idag som driver den ekonomiska utvecklingen?

Vilka grunder kan medelklassens kvinnosyn ha haft? Vad skiljer en 1800-tals man från en man i dagens Sverige?

Målningen »Det fjärde ståndet« (Giuseppe Pellizza da Volpedo 1901) visar den nya arbetarklass som uppstod i industrisamhället, men också hur denna arbetarklass tar strid för sina rättigheter genom strejk och protest.

Vilken är konstnärens inställning? Analysera bilden ur ett genusperspektiv.

Politisk utveckling i Europa efter Napoleonkrigen

Maktbalans – fransk karikatyr från 1815. Brittiska mynt och guldtackor balanserar ett stort paket, som Preussens kung och Metternich håller på plats. En bit papper är bortrivet och upprorsmän tittar ut. Ryske tsaren sitter på en tunna med texten »Polen«, fylld med avmagrade människor. Tsaren är i samspråk med den franske representanten. Vid sidan ligger ytterligare en bal fylld med folk – Italien.

EFTER WIENKONGRESSEN (1814–1815) följde en konservativ reaktion på den franska revolutionens idéer om rättvisa, jämlikhet, medborgarskap och rösträtt. Revolter som på nytt förde fram revolutionens idéer bröt ut på flera håll i Europa vid mitten av 1800-talet och även dessa slogs ner av konservativa krafter. Men som helhet kan 1800-talet i Europa beskrivas som en period med liberala framgångar och ökade krav på rösträtt och medbestämmande. En viktig drivkraft var att den framväxande medelklassen också ville ha politiskt inflytande, något som tidigare i stort sett varit förbehållet överklassen.

Europa var under perioden 1815–1914 fredligare än under århundradet innan. De krig som förekom, till exempel Krimkriget (1853–1856) och det fransk-tyska kriget (1870–1871), var inte så långvariga och dessutom geografiskt begränsade. Men trots att Europa upplevde en period av fred skedde mot slutet av perioden en militär upprustning i många länder.

Wienkongressen 1814–15 – för maktbalans och mot uppror

I Wien samlades år 1814–15 kejsare, kungar och furstar och ett par hundra diplomater – representanter för cirka 200 stater – för att reda ut situationen i Europa efter Napoleonkrigen. De fyra stormakterna Österrike, Ryssland, Storbritannien och Preussen ledde förhandlingarna, kända som Wienkongressen. Detta var första gången som Ryssland framträdde som en av Europas stormakter.

Kongressens ledande gestalt blev Österrikes utrikesminister, Klemens von Metternich (1773–1859). För att skapa en säker fred skulle Frankrike inte straffas för hårt. Det gällde att inte skapa bitterhet och revanschlystnad i landet. Frankrike behandlades därför som en jämlike av segrarmakterna.

Till stor del handlade kongressen om att återställa den gamla ordningen i Europa. Avsatta furstar skulle återinsättas. Om revolution eller uppror åter skulle drabba något land, skulle alla furstestyrda länder ingripa. Denna ordning är känd som Metternichs system.

Den ryske tsaren Alexander I spelade också en viktig roll vid konferensen. På hans initiativ bildade Ryssland, Österrike och Preussen »Den heliga alliansen«. Den hade som syfte dels att framhålla monarkernas ställning som given av Gud, dels att förhindra all utveckling mot demokrati och de friheter som franska revolutionen stod för. Med andra ord handlade det om en starkt konservativ målsättning.

Ingen av stormakterna fick bli *för* stark – freden skulle säkras genom en fungerande maktbalans. När kartan ritades om var målsättningen därför att skapa starka grannstater runt Frankrike. Belgien och Nederländerna förenades i ett kungadöme. En stor del av västra Tyskland kom att tillhöra Preussen. Det Tysk-romerska riket återupprättades inte, men det löst sammansatta Tyska förbundet bestående av knappt 40 stater bildades. Italien fortsatte att bestå av en mängd småstater.

I stort sett var kongressen en framgång. Det skulle ta en lång tid innan Europa åter drabbades av storkrig. Efter Wienkongressen möttes de fem stormakterna – de fyra ovan nämnda och Frankrike – vid ett flertal tillfällen för att förhandla om konfliktladdade frågor innan de riskerade att leda till nya krig.

Vad skulle riskerna vara om segermakterna bestämde villkoren utan att alls lyssna på förloraren, i det här fallet Frankrike? Jämför ditt svar med hur Tyskland behandlades i Versaillesfreden 1919 (se s. 470)!

METTERNICHS SYN PÅ SAMTIDEN • KÄLLOR, TOLKNINGAR

I ett brev till de österrikiska och ryska kejsarna 1820 uttrycker Metternich sin syn på samtiden:

Kungar måste räkna vilka chanser de överhuvudtaget har att överleva i den omedelbara framtiden; starka känslor har släppts lösa och samarbetar för att kullkasta allt som samhället respekterar som grunden för sin existens: religion, allmän anständighet, lagar, seder, rättigheter, skyldigheter attackeras, rörs ihop, kullkastas och ifrågasätts. Den stora massan av människor är stilla åskådare till dessa attacker och revolutioner. [...] Det är i huvudsak samhällets medelklass som har drabbats av denna moraliska härdsmälta.

Vilken politisk ideologi står Metternich för? Vi ser i brevet hur han »skyller« alla problem på den liberala medelklassen, som vill förändra samhället, medan folket (ännu) bara är åskådare.

Än (1820) har uppenbarligen inte arbetarklassen blivit ett hot att räkna med ... Metternich var urtypen för en konservativ statsman.

REVOLTER 1830 OCH 1848

Oavsett vad Wienkongressens stormakter ansåg om uppror – 1830- och 1840-talen blev oroliga decennier i Europa. Större och mindre uppror blossade upp, för att lugna ner sig och sedan återigen växa i styrka. De två största händelserna var 1830 och 1848 års revolutioner, som båda började i Paris och sedan spreds förvånansvärt snabbt över Europa, dock inte till Storbritannien.

Dessa revolutioner var inte särskilt »nyskapande« utan handlade mer om att liberala grupper ville försvara sina rättigheter mot de konservativa idéerna från Wienkongressen. Revoltförsöken slogs nér överallt och de konservativa krafterna segrade över både liberaler och socialister. Ett tydligt resultat av revolutionerna var dock att livegenskapen avskaffades i Centraleuropa. Dessutom var ett demokratiskt frö sått, vars frukter skulle skördas senare.

Idén om nationalstaten

Under 1800-talet uppstod på flera håll i Europa nationalistiska rörelser som ville skapa nationalstater – länder som, åtminstone i teorin, skulle bestå av ett folk som talade samma språk, delade samma historia och levde i ett eget område som de själva styrde över. Även religion kunde vara en del i en sådan nationell identitet.

Nationalstaten skilde sig från den dittills vanliga dynastiska staten där makthavare, som kungar, kejsare, biskopar och styrande i städer, gjorde anspråk på att stifta lagar och besluta om skatter. De som förespråkade nationalstater menade nu att medborgarna endast skulle ha ett maktskikt över sig, nämligen den centrala staten (i betydelsen »myndighet«). Vidare skulle stater-

na omfatta ett bestämt geografiskt område som inte kunde ändras på grund av exempelvis kungahusets arv eller giftermål.

Nationalismen visade sig kunna både splittra och ena, beroende på hur de olika områdena såg ut:

Tyskland enades (se sidan 379). I princip skulle alla som talade tyska och som i någon mening menade sig ha en gemensam historia, ha kunnat enas i en tysk nation. Ändå blev det tysktalande området två stater – Tyskland och Österrike två stater – och inte ett land. Även Italien enades (se sidan 384), medan de habsburgska och osmanska rikena splittrades (se sidan 386).

Finns det länder i dagens Europa med endast en nation?
Finns det exempel på motsatsen?

Vad är Sverige för dig? Vilka är svenskarna?

I manifestationerna inför folkomröstningen om Skottlands självständighet 2013 använde särskilt ja-sidan skotska symboler som kilt och säckpipa

FOLK, NATION OCH STAT

Vad är en stat? Det finns en mängd olika begrepp för att beteckna länder och deras styrelseskick. Ibland talar man om *länder* eller *riken*, vilka är synonyma begrepp och vanligen syftar på ett geografiskt område. *Staten* eller *kronan* syftar för det mesta på styret (myndigheter, maktutövning) i ett område. När man talar om *nationalstater*, brukar man mena en stat i betydelsen ett land och en nation (folk).

Nästa fråga handlar då om vad ett folk, en nation, är. Ett problem för nationalismen har varit att det i de flesta länder alltid har funnits mer än en språkgrupp. Och ibland bor folk med samma språk i flera länder. Under 1800-talet var frågan om språk aktuell för till exempel tyskar, slaver och italienare. På italienska halvön, till exempel, talade bara 2,5 procent italienska till vardags år 1860 – resten hade olika lokala dialekter som uppfattades som olika språk.

Franska nationaldagen firas på Place de la Republique 14 juli 1883 med fanor och militärmusiker. Marianne, symbolen för den franska republiken, övervakar firandet från sin kolonn med en olivkvist i ena handen och den andra vilande på en tavla där människans rättigheter är ingraverade.

Hur kan man beskriva sambandet mellan nationalism och mänskliga rättigheter i det nutida Europa?

I andra nationer har det gemensamma historiska och kulturella ursprunget varit problematiskt. Hur skulle till exempel amerikanerna i USA kunna uppfatta sig som ett folk? De hade ingen egen nation före 1783. De löste problemet genom att inte definiera sig i etniska, religiösa eller språkliga termer utan i politiska: »Amerikaner är sådana som önskar vara det.« Denna typ av nationalism kallas statsnationalism.

Vidare har det länge funnits grupper som uppfattar sig som ett eget folk, med ett eget språk och en egen historia, men som inte haft någon egen stat, till exempel kurderna. Judarna – som under årtusenden levt i diaspora (förskingring) utan en egen stat – fick vänta tills Israel bildades 1948.

NATIONELLA SYMBOLER OCH GEMENSAMMA MÅTT

Ytterligare ett sätt att skapa gemenskap var att använda symboler och riter som kopplades till nationen. Flaggor fanns redan under medeltiden, men de förändrades under 1800- och 1900-talen. Nya nationalsånger (den första var den brittiska *God save the King/Queen* från 1745) och gemensamma berättelser och dikter om ett folks ursprung och folksjäl blev också symboliska uttryck.

Den pågående industrialiseringen kunde på flera punkter samverka med tanken på nationalstaten.

Den ekonomiska utvecklingen underlättades till exempel om mått-, tid- och myntenheter gjordes lika varandra. En gemensam tidszon i ett land underlättade till exempel för de nya järnvägarna. I några fall skapades internationella standarder. Metersystemet som uppfunnits under franska revolutionen spreds till olika länder. Det blev också mycket enklare att sprida nya standarder (måttsystem) tack vare effektiva tryckpressar.

På vilket sätt kommer nationalismen till uttryck i Sverige idag?

PERSPEKTIV PÅ NATIONALISM

Historikerna är oense om när nationalismen föddes. Även om nationalstaten bara är cirka 200 år gammal har det tidigare funnits olika folkslag, såsom engelsmän, judar, slaver och svenskar. En del av dessa folkslag hade i praktiken redan på 1700-talet nationalstater, till exempel Storbritannien och Frankrike. Den stora skillnaden är att den moderna nationalstaten gjorde nationen och nationalismen mycket mer betydelsefull. Framförallt hade nationalismen ingen politisk betydelse före 1800-talet. Hur skapade nationalismen nya kulturella identiteter?

Det är lika viktigt att visa vilka vi inte är, som att framhålla vilka vi är. Så här skriver Gustav Sundbärg om svenskar och danskar år 1911:

Ett af de allmännaste uttryck den starka naturkänslan tagit hos vårt folk, är böjelsen för mekaniska undersökningar och hågen att göra tekniska uppfinningar. Här, såsom så ofta annars, råder en bestämd motsats mellan svenskt lynne och danskt. [...] Tänk oss, till exempel, en svensk pojke som sättes att sköta en maskin. Efter fjorton dagar skall han ha hela konstruktionen på sina fem fingrar och vara färdig att själf uppfinna förbättringar. Råkar maskinen i olag på något sätt, skall felet vara bra svårt, om inte pojken till sist skall lyckas afhjälpa detsamma själf. Sätt en dansk pojke till samma befattning. Han skall snarast känna en viss motvilja mot sin maskin, och näppeligen skall det falla honom in att ägna den något mera ingående studium. Går maskinen sönder, står pojken där handfallen och liknöjd och väntar blott på att den skall ställas i ordning igen af någon yrkesman.

Flera romantiker, såsom Herder och Rousseau, såg det positiva i en mångfald nationer. De menade att alla kunde leva sida vid sida. Dessutom skapade nationalismen en samhörighet i de moderna samhällena – i stället för bygemenskapen eller religionen blev nationalismen det nya sättet att identifiera sig. Det är den tidiga och fredliga nationalismen. Den aggressiva nationalismen uppstod mot slutet av 1800-talet. Den tyske politikern Heinrich von Treitschke (1834–1896) menade att nationalism inte hade med fred, rättvisa eller frihet att göra. I stället var nationalismen en kamp mellan nationerna, där den starkaste skulle vinna. Den enskilda nationen skulle endast bry sig om sin egen överlevnad. Denna form av nationalism underblåste en destruktiv tävlan mellan de europeiska staterna. De konkurrerade med handel och tullar, dessutom började de bygga upp stående arméer. Detta bidrog först till imperialismen, flera krig under 1800-talet, och sedan till både det första och andra världskriget.

Är nationalismen enande eller splittrande i Sverige idag?
Är nationalismen fredlig eller aggressiv i Sverige idag?

U21-match mellan Sverige – Danmark i juni 2017 (2-0 till Danmark).

Kejsardömen, revolter och republiker i Frankrike

Efter 1815 återskapades kungadömet i Frankrike. Snart följde svåra år med höga matpriser och arbetslöshet, vilket ledde till viss oro i landet. Kungen, Karl X (1757–1836), ville då minska parlamentets makt, inskränka rösträtten, förstärka censuren och utlysa nyval. Dessa åtgärder väckte stort missnöje och ledde fram till 1830 års revolution. Den bröt ut i Paris 1830, under »de tre ärofulla dagarna« 27–29 juli och brukar kallas *julirevolutionen*.

Kungen, som hade underskattat styrkan i missnöjet, tvingades att abdikera och lämna landet. I stället kunde Ludvig Filip (1773–1850) utropas till kung. Ludvig Filip var mer liberal än sin föregångare. Han gynnade affärsmän och industrin, och utökade rösträtten, även om den begränsades till män som hade en viss förmögenhet. Eftersom han fick stödet från borgerliga grupper kom Ludvig Filip att kallas borgarkungen. Under hans tid, kallad »julimonarkin« (1830-1848), började allt oftare landets arbetare delta i protestaktioner. I sina krav på rättvisare fördelning fick de stöd från pressen. När Frankrike år 1847 drabbades av både en ekonomisk kris och missväxt, skärpte Ludvig Filip censuren. Under protester i februari 1848 sköt militären ihjäl en demonstrant, kanske av misstag. Det blev upptakten till en ny revolution, *februarirevolutionen*. Inspirerade av socialismen kom revolutionärerna att driva bort kungen och utropa republik, den andra republiken kom att bestå från 1848 års revolution till år 1852. (Den första republiken hade varat mellan kungadömets fall 1792 och 1804, då Napoleon I kröntes till kejsare.)

Det nya parlamentet införde allmän rösträtt för män. Dessutom infördes nationalverkstäder, som gav arbetslösa tillfälliga arbeten. Problemet var att det fanns alldeles för många arbetslösa (bara i Paris fanns i maj 1848 117 000 arbetslösa), vilket gjorde projektet mycket dyrt. När verkstäderna därför stängdes, utbröt en ny revolt i juni som snart slogs ner av militären.

Napoleon I:s (se sidan 304) brorson Louis Napoléon Bonaparte (1808–73) vann därefter en jordskredsseger i presidentvalet 1848. Han genomförde en statskupp och upprättade det andra kejsardömet år 1852, med sig själv som kejsare under namnet Napoleon III. (Det första kejsardömet sträckte sig mellan 1804, då Napoleon I kröntes till 1815 då han besegrades vid Waterloo.)

Som kejsare hade han ett stort folkligt stöd på grund av ett utbrett missnöje med de revolter och oroligheter som inträffat. Många ville ha en stark ledare som kunde få ordning på landet. Frankrike industrialiserades kraftigt under denna tid.

Slutet för Napoleon III kom i och med det fransk-tyska kriget 1870–1871, då Tyskland besegrade Frankrike. Efter att kejsaren tagits tillfånga av de tyska trupperna 1870, utropades den tredje republiken några dagar senare. Ett uppror bröt ut i Paris 1871 och den så kallade Pariskommunen upprättades. Det var en revolutionär stadsstyrelse som existerade mellan mars och maj 1871. När regeringens trupper skulle återta kontrollen över staden utbröt hårda strider. Under den »blodiga veckan« i maj dödades 20 000–30 000 människor. Dess-

Eugène Delacroix' (1798–1863) målning Friheten på barrikaderna visar konstnärens syn på 1830 års revolution. Den minst centralt placerade aktören är arbetaren (till vänster), medan borgaren (i mitten) och studenten (till höger) får bättre placeringar. Tavlan speglar tidens syn på de olika klasserna. I centrum står Friheten, La Liberté, symboliserad av en kvinna. Trots att hon är beväpnad, svingar tricoloren och bär jakobinernas luva på sitt huvud är hennes symboliska funktion att föda och amma frihetens barn.

utom avrättades cirka 20 000 människor efter att Pariskommunen besegrats.

Därmed låg vägen öppen för en ny monarki. Men de kungatrogna kunde inte enas. I stället kunde en minoritet av republikaner driva igenom en lag i parlamentet år 1875 som slog fast att Frankrike skulle vara en republik. Den nya republiken blev mycket instabil och hade mellan 1870 och 1914 hela 50 olika regeringar. Men det blev inga fler statskupper eller revolutioner. (Den tredje republiken varade från fransk-tyska kriget år 1870 till år 1940, då Nazityskland ockuperade Frankrike.)

Reformer, rösträtt och demokratisering i Storbritannien

Efter Wienkongressen 1814–1815 inträffade en nedgång i den brittiska ekonomin. Protester bland arbetare möttes först av hårdare tag, men så småningom kom en omsvängning, som bland annat innebar att fackföreningar blev tillåtna.

Valsystemet till det brittiska parlamentet behövde göras om. Man talade om »rotten boroughs«, »ruttna städer«, som för länge sedan mist sin betydelse, men enligt reglerna hade rätt att välja fler parlamentsledamöter än de växande och ekonomiskt viktiga industristäderna. Städer på tillbakagång fick därmed ett förhållandevis för stort inflytande i parlamentet. Andra städer kallades för »pocket boroughs«, »fickstäder« eftersom rika godsägare kunde kontrollera dem genom sitt inflytande och därmed kunde sägas ha dem »i fickan«.

Samtidigt som revolutioner svepte över Europa (1830), presenterades ett förslag för att komma till rätta med det gammalmodiga valsystemet i Storbritannien. Det konservativa överhuset vägrade att gå med på förslaget, något som nästan drev landet till inbördeskrig. Inom den brittiska politiska eliten fanns en tydlig intressemotsättning mellan förmögna stora jordägare och framgångsrika industriägare, men trots allt lyckades de undvika allvarliga revolter från de undre klasserna. Till slut antogs ett nytt valsystem (1832). Rösträtten utökades då inom medelklassen och parlamentets platser fördelades rättvisare.

Abolotionister – aktivister som kämpade för att slaveriet skulle upphöra och slavar friges – samlade i Storbritannien omkring 1840.

Analysera bilden med utgångspunkt i kön, klass och etnicitet. Vilka är representerade?

Genom det nya valsystemet kom liberalerna att stärka sin ställning i parlamentet. År 1833 förbjöds den slavhandel där brittiska intressen haft stor del genom triangelhandeln (se sidan 284). Dessutom förbjöds barnarbete i textilindustrin. På sikt infördes ytterligare reformer som gav de flesta brittiska män inom arbetarklassen och medelklassen rösträtt (1867 och 1884). Därtill kom en lag mot politiska mutor.

Efter 1867 års reformer förklarade politikern Benjamin Disraeli (1804–1881) i tidningen *Times* varför britterna hade klarat sig undan 1830 och 1848 års revolutioner:

> *Och, mina herrar, vilket är resultatet? 1848 var det en fransk revolution och en republik etablerades. Ingen kan ha glömt vilken effekten blev på det här landet [Storbritannien]. Jag kommer ihåg den dagen när inte en kvinna kunde lämna sitt hem i London, och när kanoner placerades ut på Westminster Bridge. För ett år sedan var det ännu en revolution i Frankrike, och en republik proklamerades åter av det mest hotfulla slaget.*
> *Vad hände i det här landet? Det gick inte att få ett halvt dussin man att samlas på en gata och knota. Varför? För att folket hade fått vad det ville. De var belåtna och de var tacksamma.*

Britterna kunde alltså genomföra reformer via parlamentet för att tillmötesgå först medelklassen och senare arbetarna. Därmed fanns inte samma revolutionära drivkrafter som i Frankrike och flera andra länder.

Jämför den brittiska taktiken för att de styrande skulle behålla makten med hur renässansmänniskan Machiavelli såg på det (se s. 221)! Vilka likheter och skillnader finns?

Valaffisch för liberala partiet i brittiska valet 1910. Året innan hade överhuset stoppat den liberala regeringens budgetförslag, känt som »folkets budget«. Efter upprepade val med minoritetsregeringar infördes en ny lag 1911, som begränsade överhusets makt.

Hur avbildas de två grupperna i parlamentet?

Revolter och rösträtt i Tyskland

Genom Wienkongressen hade tyska områden i väster (Västpreussen), lagts under Preussen i öster. När Rhenlandet i väster så småningom industrialiserades (från 1840-talet), ökade andelen borgare och industriarbetare i dessa samhällen. Många av dem hade liberala idéer. I de östliga tyska staterna var majoriteten fortfarande bönder och lantarbetare och industrialiseringen dröjde. De stora jordägarna hade nära anknytning till militären. Dessa skillnader bidrog till att skapa starka spänningar både mellan och inom olika tyska stater.

När liberala representanter i parlamentet i Berlin år 1847–1848, ställde krav på nya grundlagar och olika reformer, ställde sig den preussiske kungen i vägen för sådana förändringar.

1830 års revolution hade inte fått något större genomslag på tyskt område, men när nyheten om revolter i Paris och Wien våren 1848 spred sig till Preussen, bröt oroligheter ut även där. Hundratals människor dödades i sammandrabbningar mellan demonstranter och militär. Situationen i Preussen hade likheter med franska revolutionen. Att revolutionen inte gick lika långt kan förklaras med att de tyska liberalerna var oroliga för att arbetarna, som hade gått starkt framåt i vissa tyska stater, skulle ta över revolutionen. I Preussen sågs den socialistiska arbetarrörelsen som en stor fara och den bemöttes på två olika sätt: å ena sidan med förbud som försvårade socialisternas möjligheter att verka, å andra sidan genom att faktiskt låta socialisterna få en hel del av det de länge kämpat för.

Resultatet av revolterna blev en viss demokratisering – rösträtten för män utvidgades. Dock gällde rösträtten endast de med viss inkomst och förmögenhet, något som innebar att arbetare saknade inflytande.

»Ärkeängeln Mikaels kamp mot draken« är temat för ett minnesmonument i Potsdam utanför Berlin, som restes över stupade preussiska soldater i upproret 1848. Vilken sida i upproret symboliseras av ängeln? Vilken är draken?

TYSKLAND ENAS

Tyskland bestod i början av 1800-talet av nästan fyrtio olika stater, förenade i det löst sammansatta Tyska förbundet under Österrikes ledning. År 1834 gick de flesta tyska staterna samman i en tullförening, som tillsammans med kanaler och järnvägar förband de tyska staterna med varandra. Österrike valde dock att stå utanför denna förening.

Många tyskar ville skapa *en* tysk nationalstat och en tysk identitet. Tyskarna hade två möjliga lösningar att välja på, den lilltyska och den stortyska lösningen. I den lilltyska lösningen skulle de tyska staterna ingå, ledda av Preussen. Enligt den stortyska lösningen skulle även Österrike ingå i den tyska nationalstaten. Men då skulle sannolikt den habsburgska dynastin leda riket från Wien.

Samma vår som oroligheter drabbade Berlin, samlades ett parlament i Frankfurt. Det var främst liberaler från borgarklassen (lärare, jurister, journalister och affärsmän) som deltog och alla önskade ta upp frågan om att förena de tyska staterna. Parlamentet enades om att försöka skapa en förbundsstat och erbjöd den preussiske kungen Fredrik Wilhelm IV att bli kejsare. Kungen avböjde och lär ha yttrat att han inte ville ta emot en krona »ur rännstenen«. Parlamentet upplöstes av den preussiska militären, utan att de kunnat nå en lösning. Därmed gick Tyskland miste om en fredlig möjlighet att ena landet.

Vad menade kungen med »en krona ur rännstenen«?

Vilhelm (i mitten av podiet), sedan 1861 kung av Preussen, utropas till kejsare i det nybildade tyska riket. Händelsen ägde rum i spegelsalen i Versailles i januari 1871. Rikskanslern Otto von Bismarck i vit uniform till höger.

Otto von Bismarck (1815–98) blev den preussiske politiker som kom att ena Tyskland och skapa det Tyska riket 1871. Inspirerad av bland annat Italien (se sidan 384), såg han till att utnyttja de nationalistiska stämningarna som fanns för att skapa *ett* tyskt rike. Han ville inte veta av någon demokrati eller starka parlament och lär ha yttrat: »Inte genom tal och majoritetsbeslut avgörs tidens stora frågor – det var det stora felet 1848 och 1849 – utan genom järn och blod.«

De tyska stater som ännu inte hade gått med i det framväxande Tyskland fick han över på »sin« sida genom tre snabba, medvetet framprovocerade krig mot Danmark (1864), Österrike (1866) och Frankrike (1870–71). Tyskland gick segrande ur samtliga dessa krig och alla tyska stater slöt upp bakom Preussen. Därmed kunde Bismarck ena landet. Preussens kung blev hela Tysklands kejsare och han lät Bismarck stå vid statsrodret.

Bismarck skulle forma Tysklands utrikespolitik nästan ett par årtionden efter landets enande. När den nye kejsaren Vilhelm II tillträdde 1888 var dock Bismarcks dagar i den högsta tyska ledningen räknade.

Varför fungerade dessa krig enande för tyskarna?

I och med Tysklands enande, kom industrialiseringen att öka takten.

Under 1880-talet infördes världens då modernaste sociallagstiftning med arbetsskadeförsäkring, allmän folkpension och allmän sjukförsäkring. Detta var i linje med den konservativa ideologin, att staten skulle ta ansvar för invånarna. Samtidigt tog reformerna delvis udden av den socialistiska rörelsens krav.

Rösträtten till den tyska riksdagen blev tidigt allmän och lika för alla män. Parlamentarismen hade dock ännu inte slagit igenom och därför hade parlamentet bara begränsat inflytande över regeringsmakten. Det mesta av makten låg kvar hos kejsaren och den gamla adeln.

När Preussen i kriget 1870-71 annekterade de råvarurika områdena Alsace och Lorraine (Elsass och Lothringen) i östra Frankrike, införde den nya överheten ett förbud mot att bära emblem med den franska flaggan, tricoloren.

Bryter de tre kvinnorna på målningen mot lagen?

Ryssland: Krimkriget, livegenskap och tsardöme

Ryssland fortsatte sin kolonisation österut genom Sibirien under 1800-talet. Det går att se vissa likheter med USA:s expansion västerut (se sidan 392), men Sibirien hade ett alltför hårt klimat för att det skulle finnas samma möjligheter där som i Amerika.

I söder försökte ryssarna expandera mot Svarta havet och Balkan, något som orsakade en konflikt med Osmanska riket. Ryssarna ville ha tillgång till en handelsled genom Svarta havet och ut i Medelhavet. Detta hotade både Storbritanniens och Frankrikes handelsintressen där. Indirekt hotade det också maktbalansen i Europa och det balanssystem som hade skapats vid Wienkongressen.

Krimkriget (1853–1856) utspelade sig med Ryssland på ena sidan och Osmanska riket, Frankrike, Storbritannien och Sardinien på den andra. Utan att något definitivt avgörande slag inträffat tvingades Ryssland ge upp sina ambitioner.

År 1861: Någonstans i det stora kejsardömet Ryssland tillkännager en statstjänsteman att livegenskapen upphävts.

Hur skildras böndernas förhållande till tsarmakten på bilden?

Att Ryssland saknade modern teknik hade betydelse för utgången av Krimkriget. Här hade det inte skett någon jordbruksrevolution som den i Västeuropa vid industrialiseringen. De livegna bönderna räknades som godsägarnas egendom, och i mitten av 1800-talet utgjorde de livegna lite drygt hälften av alla jordbrukare. Detta, tillsammans med ett gammalmodigt jordbruk, försvårade en modernisering av Ryssland. Under 1800-talet var det framför allt grupper av välutbildade som krävde förändring, men de hölls tillbaka av tsarens förtrycksmetoder, till exempel censur, hemlig polis och förvisning. Efter Krimkriget, i och med tsar Alexander II, mildrades lagstiftningen. Bland annat avskaffades livegenskapen (1861).

Med tiden började alltfler, liksom i så många andra länder, kräva både bättre levnadsvillkor och politisk representation i parlamentet. Den liberala skaran var dock mycket liten i Ryssland, på grund av den svaga industrialiseringen. Bara i Sankt Petersburg och några andra städer fanns det en liten grupp av borgare, såsom fabrikörer och köpmän.

I januari 1905 samlades flera tusen arbetare vid Vinterpalatset i Sankt Petersburg för att lämna över en skrivelse till tsaren, något som slutade i den Blodiga söndagen – en massaker då soldater öppnade eld mot folkmassan. Tsaren gick dem ändå till mötes genom införandet av duman, det ryska parlamentet. Politiska partier tilläts och rösträtten utökades.

Införandet av duman såg bra ut på pappret, men i verkligheten hade tsaren fortfarande vetorätt, som han ofta använde sig av. I praktiken var därför Ryssland fortfarande ett envälde.

Den blodiga söndagen i S:t Petersburg den 22 januari 1905. Demonstranter, som ville överlämna en skrivelse till tsar Nikolaj II om bättre villkor för arbetare, blev beskjutna av militär. Tsaren var inte hemma och hans livgarde mötte demonstranterna med dragna bajonetter. Närmare 100 dödades och lika många sårades.

DEN LIVEGNE BONDEN • KÄLLOR, TOLKNINGAR

I en reseskildring från 1790 beskriver den ryske författaren Aleksandr Radisjtjev (1749–1802) en dialog med en livegen, som är hårt upptagen med de dagsverken som han har blivit ålagd:

»Du är förstås sekterist eftersom du plöjer om söndagarna?«

»Nej, herrn, jag korsar mig på det rätta viset«, sade han och visade mig tre fingrar ihop. »Men Gud är nådig. Han vill inte att man ska dö av svält, när man har kraft och därtill har familj [...]«

»Hur hinner du skaffa bröd om du bara har söndagen ledig?«

»Vi har inte bara söndagarna, vi har också nätterna på oss. Är man bara inte lat så dör man inte av svält.«

(Sekterist betyder i detta sammanhang en religiöst oliktänkande.)

Menar verkligen den livegne, ryske bonden det han säger, nämligen att han inte bara använder helgdagar utan även nätter till att arbeta för att få ihop mat på bordet? Nej, knappast hela nätterna! Radisjtjev använder här ironi för att kritisera det ryska samhället. Kanske mötte faktiskt Radisjtjev denna bonde som sade detta eller så hittade han på en bonde och lade orden i munnen på denne. Det vet inte historikerna. Därför kan vi inte använda denna del av reseskildringen ur en berättande aspekt. Däremot kan vi använda den ur en kvarleveaspekt, det vill säga undersöka *hur* Radisjtjev kritiserade samhället. Radisjtjev förvisades till Sibirien på tio år för sin kritiska hållning.

ITALIEN FÖRE ENANDET

Italien

Det område som idag är Italien, kom genom Wienkongressen att få ungefär samma indelning i mindre stater som före Napoleontiden. Sardinen-Savojen, Bägge Sicilierna och Kyrkostaten (föregångaren till Vatikanstaten) blev de dominerande staterna. Delar av Norditalien tillhörde Österrike.

Trots att alla liberala rörelser motarbetades, lyckades en frihetsrörelse under 1820-talet, som bland annat arbetade för en italiensk union och en ny konstitution, tvinga fram löften om reformer. Den slogs dock snart ner med hjälp av den österrikiska armén.

Samma sak skedde när uppror utbröt under revolutionssommaren 1830. En av revolutionärerna, Giuseppe Mazzini (1805-72), tvingades i landsflykt men fortsatte sitt arbete för en enad demokratisk republik. Ett första, trevande kuppförsök år 1834 leddes av Mazzinis anhängare Giuseppe Garibaldi (1807-

82). Kuppen misslyckades och även Garibaldi landsförvisades – men senare skulle han komma att uppfattas som en italiensk nationalhjälte.

Revolutionsåret 1848 begav sig Mazzini till Milano där han deltog i utropandet av en italiensk republik. Republiken krossades dock efter några månader och Mazzini återvände till sin exil, där han fortsatte ge stöd åt revolutionära strömningar.

Nästa försök att ena Italien leddes av Sardinien-Savoyens premiärminister, Camillo di Cavour (1810-61). Till skillnad från Mazzini, som ville införa en republik genom revolution, använde sig Cavour av storpolitiken för att försöka ena de italienska staterna som en monarki under den sardiske kungen, Viktor Emanuel II (1820–1878). Genom Cavours försorg gick Sardinien i allians med Frankrike. Därefter fick han stöd från Frankrike för att anfalla Österrike, så att Österrike inte skulle blanda sig i den italienska politiken.

En följd av kriget blev att Venetien, som tidigare tillhört Österrike, och flera italienska småstater anslöt sig till Sardinien, som därigenom kunde upprätta en norditaliensk stat. Men hela Italienska halvön enades inte.

Italienska nationalister samlades nu kring Garibaldi, som återvänt för att skapa ett enat Italien. Detta, det fjärde försöket, hade målet att skapa en italiensk republik, men slutade med en monarki. Cavour lät Garibaldi hållas, eftersom de båda arbetade i samma riktning.

Garibaldi lyckades med militära medel erövra såväl Sicilien som Syditalien. När han hotade Kyrkostaten, förstod dock Cavour att Garibaldi var på väg att gå för långt och ingrep. Tillsammans skapade de ett gemensamt italienskt kungarike utan Kyrkostaten.

Giuseppe Garibaldi överlämnar det enade Syditalien till Sardiniens kung Viktor Emanuel II när deras arméer möts i Teano hösten 1860. Ett sätt att »skapa italienare« blev att i myter, bilder och dikter idealisera både samgåendet, Risorgimento, och hjältarna i enandeprocessen – Viktor Emmanuel, Camillo di Cavour och Guiseppe Garibaldi. Detta märks inte minst i namn på gator och torg över hela Italien – Piazza Risorgimento, Via Cavour, Via Vittorio Emmanuele II och Porta Garibaldi.

Viktor Emanuel II blev Italiens förste kung år 1861. Bara för att alla stater formellt hade samlats under en kung var det inte självklart att alla italienare också kände sig italienska: »Vi har skapat Italien, nu måste vi skapa italienare«, sa en italiensk författare och politiker.

År 1870 gick även Kyrkostaten in i det enade Italien.

Hur lång tid tror du att det tar innan man känner sig som en viss identitet om någon annan »hittar på« den?

Det habsburgska kejsarriket

Både Italien och Tyskland blev nationalstater under 1800-talet, men Österrike kom i och med den lilltyska lösningen att uteslutas från de tyska staternas nationsbyggande (se sidan 379). I det stora habsburgska väldet kom i stället nationalismen att leda till att olika folkgrupper krävde ökad självständighet.

I mitten av 1800-talet var tyskar och ungrare de största folkgrupperna i kejsardömet, som även omfattade en rad andra folk i Centraleuropa och på norra Balkan, som polacker, serber och andra slaviska folk samt ett stort antal minoriteter. Venetien, med italiensk befolkning, gick förlorat i kriget mot Sardinien och Frankrike i början av 1860-talet.

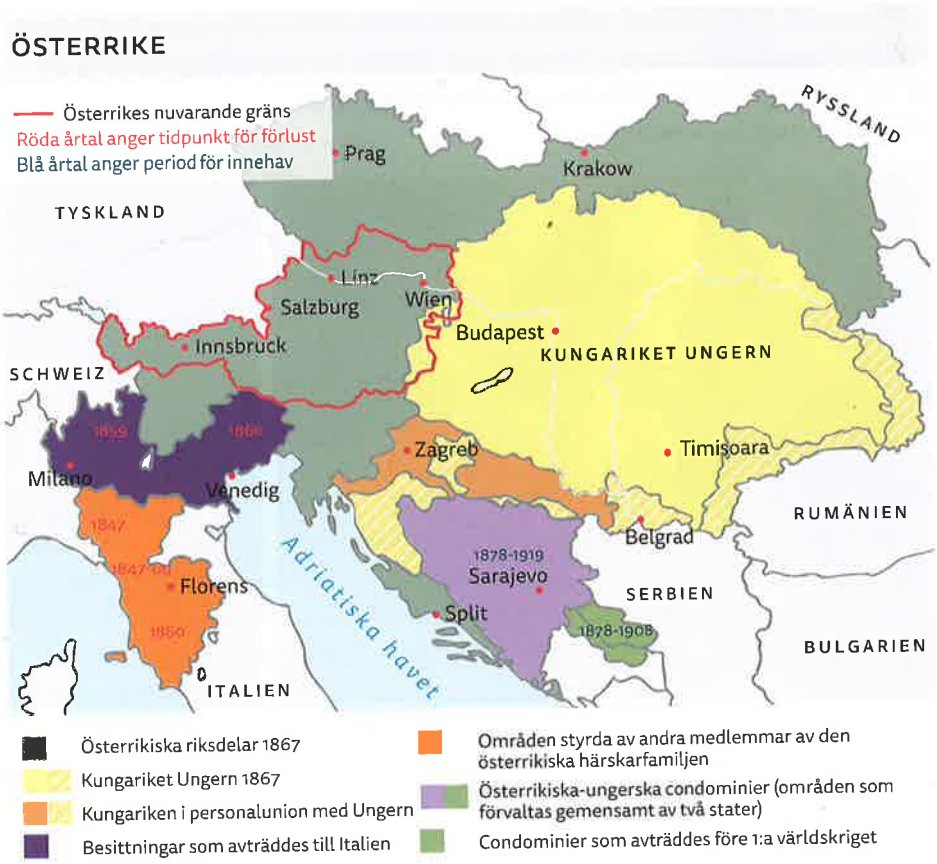

Ungerska nationalister ville ha självständighet, vilket slutade i en kompromiss 1867: dubbelmonarkin Österrike-Ungern. Riket kom att bestå av två likställda delar med egna författningar och parlament, men som båda skulle regeras av den habsburgske monarken.

Österrike-Ungern skulle finnas kvar fram till första världskrigets slut 1918, då riket kom att delas upp i flera mindre nationalstater.

Henri Dunant (1828–1910) schweizisk jurist och välgörenhetsarbetare bevittnade det katastrofala lidandet på slagfältet i Solferino 1859 (i kriget mellan Sardinien/Frankrike och Österrike) och organiserade hjälpinsatser. Erfarenheterna från Solferino ledde fram till grundandet av Röda korset 1863. Dunant satsade alla sina tillgångar på välgörenhet och belönades senare med det första fredspriset till Alfred Nobels minne (1901).

Jämför hur kriget skildras med målningar på sidan 188 och 231. Vad lyfter man fram i målningarna och varför?

Osmanska riket

I början av 1800-talet präglades det mångkulturella osmanska samhället ännu av milletsystemet som delade in befolkningen efter religionstillhörighet (se även sidan 240). Rättsskipning och övriga funktioner i samhället, som utbildning eller stöd till fattiga och sjuka, organiserades genom de religiösa ledarna för olika muslimska, kristna och judiska riktningar.

Sedan 1700-talet hade det vidsträckta Osmanska riket försvagats alltmer. En lönlös inblandning i före detta Safavidriket (Iran) och de ständiga konflikterna med Ryssland är några förklaringar. Dessutom minskade inkomsterna från karavanhandel och erövringar, samtidigt som svaga sultaner öppnade för interna maktstrider.

På södra Balkanhalvön såg nu grekerna sin chans att frigöra sig från Osmanska riket. Det grekiska frihetskriget bröt ut 1821 och bemöttes mycket hårt av sultanens trupper. Trots oron att maktbalansen skulle rubbas, ingrep Frankrike, Storbritannien och Ryssland på Greklands sida och osmanerna besegrades.

Krigen mot europeiska stormakter, både det grekiska frihetskriget och senare Krimkriget (1853-56), visade på Osmanska rikets stora behov av reformer och ekonomisk utveckling. Runt mitten av 1800-talet inleddes en reformperiod efter europeisk förebild. Den religiösa rättskipningen skulle ersättas med en lag som gällde lika för alla.

Banker i Europa beviljade stora lån till den osmanska omställningen, bland annat till järnvägsbyggen. Men stora resurser användes för olika inbördeskrig och uppror och 1875 gick Osmanska riket i statsbankrutt. Långivarna, västeuropeiska intressen (banker och stater), fick därefter stort inflytande över ekonomin och lät till exempel upprätta handelsavtal som gynnade dem själva mer än osmanerna.

Särskilt på Balkan ville alltfler folk, liksom grekerna, grunda egna självständiga nationer.

Ryssland, som sedan länge närde förhoppningar om att kunna erövra och kontrollera Svarta havets utlopp i Medelhavet, förklarade nu (1877) krig mot det försvagade Osmanska riket. Det skäl Ryssland öppet angav, var att stödja slavernas självständighetskamp. Österrike-Ungern gick in i kriget på Rysslands sida. De ryska framgångarna blev stora.

I freden 1878 förklarades Bulgarien, Rumänien Serbien och Montenegro självständiga. Bosnien-Hercegovina skulle tills vidare förvaltas av Österrike-Ungern, men införlivades helt 1908. Ryssland utökades endast med ett mindre område (armeniska Kars), men vann stort inflytande över Balkan.

Efter kriget avstannade försöken att reformera landet och det gamla styrelsesättet återinfördes. Under 1880-talet gick stora områden i Nordafrika förlorade: Egypten till England och Tunisien till Frankrike. (Osmanska rikets sista afrikanska områden förlorades till Italien i Tripoliskriget 1911-12.)

Samtidigt växte en turkisk nationalism fram. En tydlig företrädare blev Enver Pascha, grundare till den ungturkiska rörelsen, som kom att få stort politiskt inflytande.

I drömmen om ett turkiskt rike kom minoritetsbefolkningar att uppfattas som hot. Kurderna ville ha självständighet. Och kunde man lita på kristna armenier eller andra kristna grupper, då flera av de kristna minoriteterna gjort uppror och lämnat Osmanska riket? I mitten av 1890-talet ägde stora massakrer på armenier rum, något som skulle upprepas 1915 (se sidan 473).

Serbien, Grekland, Montenegro och Bulgarien bildade i hemlighet Balkanförbundet för att erövra och dela på de områden som Osmanska riket ännu hade på Balkan. Osmanska riket försökta ta revansch, men resultatet av krigen blev att de fick lämna större delen av Balkan. Albanien blev en självständig stat, men bland länderna inom Balkanförbundet uppstod oenighet om hur områdena skulle delas.

Det Osmanska riket försvann från kartan i och med första världskrigets slut. En ny stat, republiken Turkiet, utropades 1923.

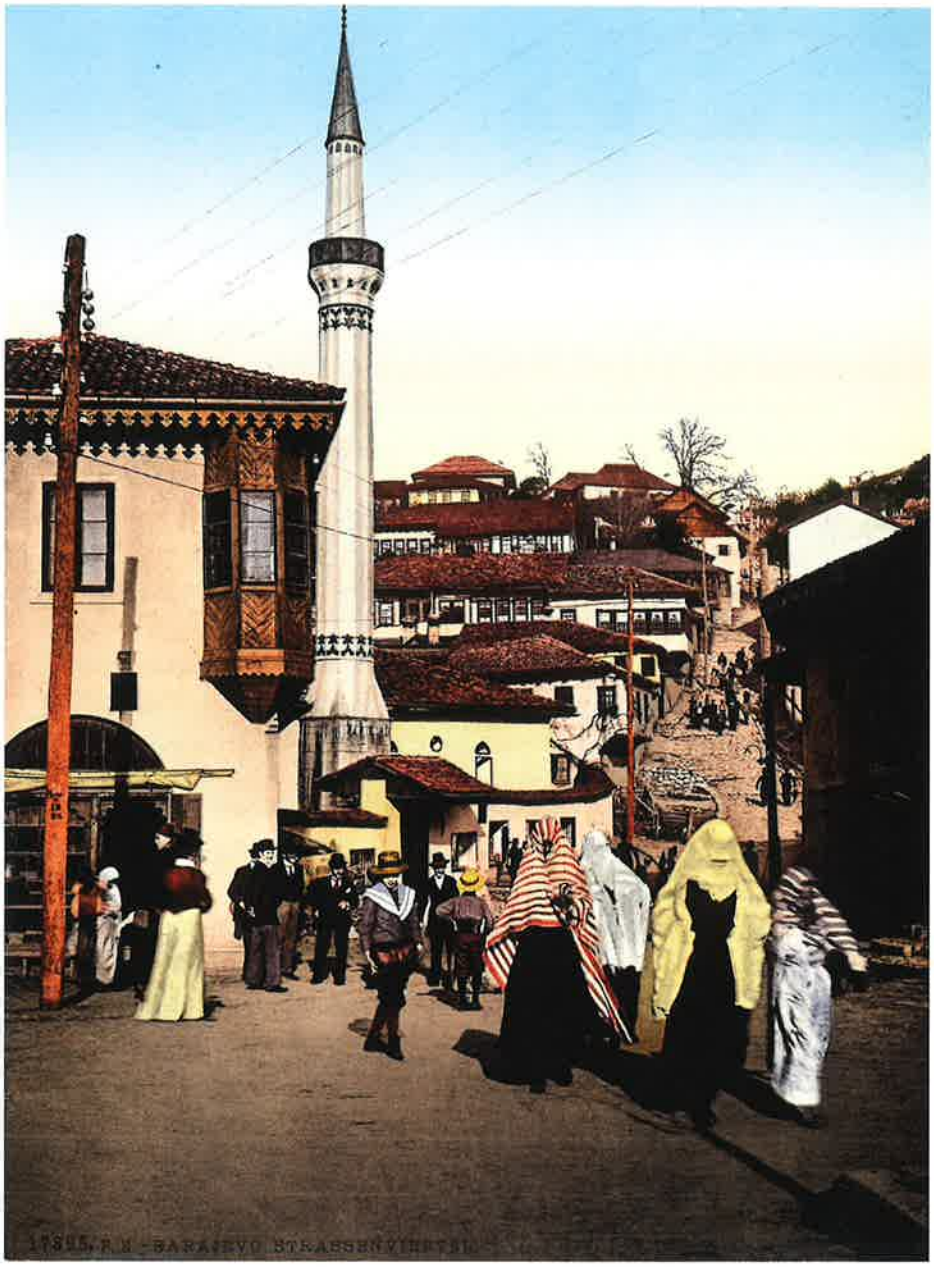

Sarajevo under den österrikisk-ungerska tiden (från 1878 till första världskrigets slut).

Vilka uttryck för kön, klass och etnicitet kan du finna i bilden?

Ge exempel på samband mellan någon nutida konflikt och förhållanden i Osmanska riket under 1800-talet

De två Amerika

DE FLESTA AV de före detta spanska och portugisiska kolonierna i Latinamerika hade nått självständighet 1830. De brittiska kolonierna norr om USA övergick 1867 till att bli en förbundsstat, Kanada, inom det brittiska samväldet. Samma år köpte USA Alaska av Ryssland. USA, som 1850 erövrat Californien, fortsatte under sista halvan av 1800-talet att flytta gränserna allt längre västerut, mot Stilla havet.

Självständighet i Latinamerika

I samband med Napoleons anfall på Spanien och Portugal (1807-08) öppnade sig möjligheter till frigörelse för kolonierna i Latinamerika. Här fanns frihetsrörelser som bland annat inspirerats av upplysningstankar och de amerikanska och franska revolutionerna. Simón Bolívar (1783-1830) förordade en federation – som USA – av Latinamerikas förenade stater. Efter ett befrielsekrig mot Spanien utropade han år 1819 det fria Gran Colombia. Andra ledde befrielsen av Argentina och Chile.

Både Bolívar och andra frihetsledare tillhörde den privilegierade befolkningen med spanskt ursprung i kolonierna. I Mexico, däremot, inleddes befrielsekriget med ett folkligt uppror där fattiga jordbruksarbetare och indianer deltog.

Under 1820-talet hade alla spanska områden i Latinamerika gjort sig fria utom Puerto Rico och Kuba (dessa två områden kom så småningom att domineras av USA). Slaveriet avskaffades i de flesta länderna.

De befriade områdena delades upp i stater. Spanskättlingar kom att bli ledande skikt även i de nya staterna. Jordägarnas intressen prioriterades på ursprungsbefolkningarnas bekostnad. Stora lantegendomar (haciendor) med arrendatorer och lantarbetare dominerade, inte självägande småbönder.

Brasiliens självständighet blev fredlig. Eftersom den portugisiska kungafamiljen flydde till Brasilien undan Napoleon, kom Portugals kronprins att utropas till det självständiga Brasiliens regent i en konstitutionell monarki. På socker- och kaffeplantager användes ofri arbetskraft, fram till att slaveriet slutligen avskaffades på 1880-talet. Då kom i stället sydeuropeiska migranter som arbetskraft till plantagerna.

Demokrati och slaveri i USA

Män med europeiskt ursprung fick redan på 1820-talet allmän rösträtt i de flesta delstater, långt innan den blev vanlig i Europa. I Europa var USA en förebild och samhällstänkare gjorde studiebesök i USA för att lära sig mer om frihet och demokrati.

Men det demokratiska Amerika är en sanning med modifikation, eftersom indianer, slavar och kvinnor hölls utanför möjligheten att vara med och bestämma. I USA var det ännu i mitten av 1800-talet lagligt med slaveri, till

»Jag har återuppstått! Fosterlandet, socialismen eller döden! Vi kommer att segra!« Slagorden på en kiosk i Caracas, Venezuela, kopplar samman Simón Bolívar, Jesus och den venezuelanske preidenten Hugo Chaves. Chaves (1954-2013) beskrev sin socialistiska politik som en boliviariansk revolution och talade om att genomföra en latinamerikansk allians.

Hur använde Chaves historia i sin politik?

skillnad från i Europa där Wienkongressen beslutat om att förbjuda slaveri och både Storbritannien och Frankrike därefter avskaffade slaveriet även i sina kolonier.

Slaveriet blev en av de stora frågorna i USA under 1800-talet och blev en särskiljande fråga i det amerikanska inbördeskriget (1861–1865). I Nordstaterna, med industri- och handelsstäder samt småjordbruk, var slaveriet förbjudet. Sydstaternas plantageägare ansåg sig däremot beroende av slavar som arbetskraft. När Sydstaterna besegrades avskaffades slaveriet även där. Många frigivna slavar blev arrendatorer på plantager i söder. Andra flyttade norrut till industriarbeten.

Afroamerikaner har därefter kommit att utsättas för diskriminering i det amerikanska samhället och lagar om segregation mellan vita och svarta hade stöd i vissa delstatslagar ända fram till 1965.

INVANDRARLAND

Från mitten av 1800-talet ökade immigrationen till USA kraftigt. Mellan 1840 och 1920 invandrade närmare 33 miljoner till USA, en miljon av dem från Sverige.

En del lämnade sina hemländer på grund av akut svält, till exempel irländare under några missväxtår i slutet av 1840-talet. Andra lockades av bättre ekonomiska möjligheter: det fanns arbeten vid järnvägsbyggen och i industrier. Guldruschen från slutet av 1840-talet lockade också. I början var många immigranter ensamma män, men det blev med tiden vanligare att hela familjer reste tillsammans.

Från 1860-talet kom en lag (Homestead Act), som underlättade för småbrukare att förvärva egen jord. Under tiden 1865– 90 lades områdena väster om Mississippifloden, »Vilda västern«, under amerikanska plogar. Gränsen, »the frontier«, flyttades allt längre västerut. Mellan 1870 och 1900 fördubblades odlingsarealen.

Från 1840-talet strömmade migranter från Europa till New York. Många bosatte sig på sydöstra Manhattan, i området Lower East Side i stora hyreskaserner med låg hyra. En sådan fastighet har med hjälp av källor och fynd kunnat iordningställas som museum – här besöker en skolklass familjen Levines skrädderi och bostad. Familjen Levine på sju personer kom från Polen 1890, utan särskilt mycket pengar, men med sitt hantverkskunnande i bagaget.

URSPRUNGSBEFOLKNINGEN

Jorden i de koloniserade områdena ansågs tillhöra staten och kunde säljas eller överlåtas till nybyggare. De indianer som levt där nybyggarna slog sig ner blev tvungna att flytta: först västerut, sedan till reservat. Antalet indianer hade då redan minskat från omkring en miljon till en kvarts miljon, bland annat beroende på att de drabbades av de nya sjukdomar som européerna fört med sig.

Även utbyggnaden av järnvägen skapade konflikter. Rallarna behövde mat och för att kunna föda dem sköts bisonoxar (bufflar), som också var viktiga för indianernas överlevnad. I början av 1800-talet uppskattas antalet bisonoxar

Etnologen Frances Densmore (1867-1957) var pionjär när det gäller att dokumentera den indianska urbefolkningen, bland annat genom att spela in indiansk musik (1895).

Beskriv maktförhållandena på fotot. Vem har makt och varför?

till cirka 50 miljoner djur. Dessa kom nästan att utrotas under seklet. Den legendariske jägaren Buffalo Bill lär ha skjutit 4 000 bisonoxar på bara ett och ett halvt år.

Allt detta ledde till blodiga konflikter med indianerna, till exempel slagen vid Little Bighorn (1876) och Wounded Knee (1890).

Harriet Tubman (1822-1913) flydde från slaveriet i Sydstaterna 1849 och hjälpte sedan hundratals andra att fly till Nordstaterna eller Canada längs den så kallade Underground Railroad. Hon var efterspanad av myndigheterna och trots en belöning på 40 000 dollar, lyckades ingen gripa henne.

LEDANDE INDUSTRILAND

Mot slutet av 1800-talet hade USA industrialiserats på bred front. Inom fyra områden skapades enorma förmögenheter hos ett fåtal: järnvägarna, oljan, stålet och bankerna.

Ett exempel är John Davison Rockefeller (1839–1937) som satsade på olja och bildade aktiebolaget Standard Oil Company. 1879 kontrollerade han 90 procent av oljeraffinaderierna i USA och 1913 var han världens rikaste man. Hans metoder var hårda, en del säger samvetslösa. 1881 bildade han Standard Oil-trusten, som syftade till att skapa ett monopol inom oljebranschen. I början menade myndigheterna att den fria marknaden skulle skapa konkurrens och i förlängningen de bästa priserna för konsumenterna. Men trusterna blev ett problem i USA och 1911 insåg Högsta domstolen faran med dessa truster och upplöste Standard Oil-trusten.

Många företagare koncentrerade enorma förmögenheter i sina företag. De köpte upp konkurrenter och kunde på så sätt skapa monopol, där de kunde sätta vilka priser de ville. På grund av detta fick de öknamnet rövarbaroner. 1910 var nästan hälften av den samlade nationalförmögenheten samlad hos en procent av befolkningen. Många av dem skänkte dock stora summor pengar till välgörande ändamål och för att grunda universitet.

Vad kan man bli riktigt rik på nuförtiden? Vilka är dagens Rockefeller?

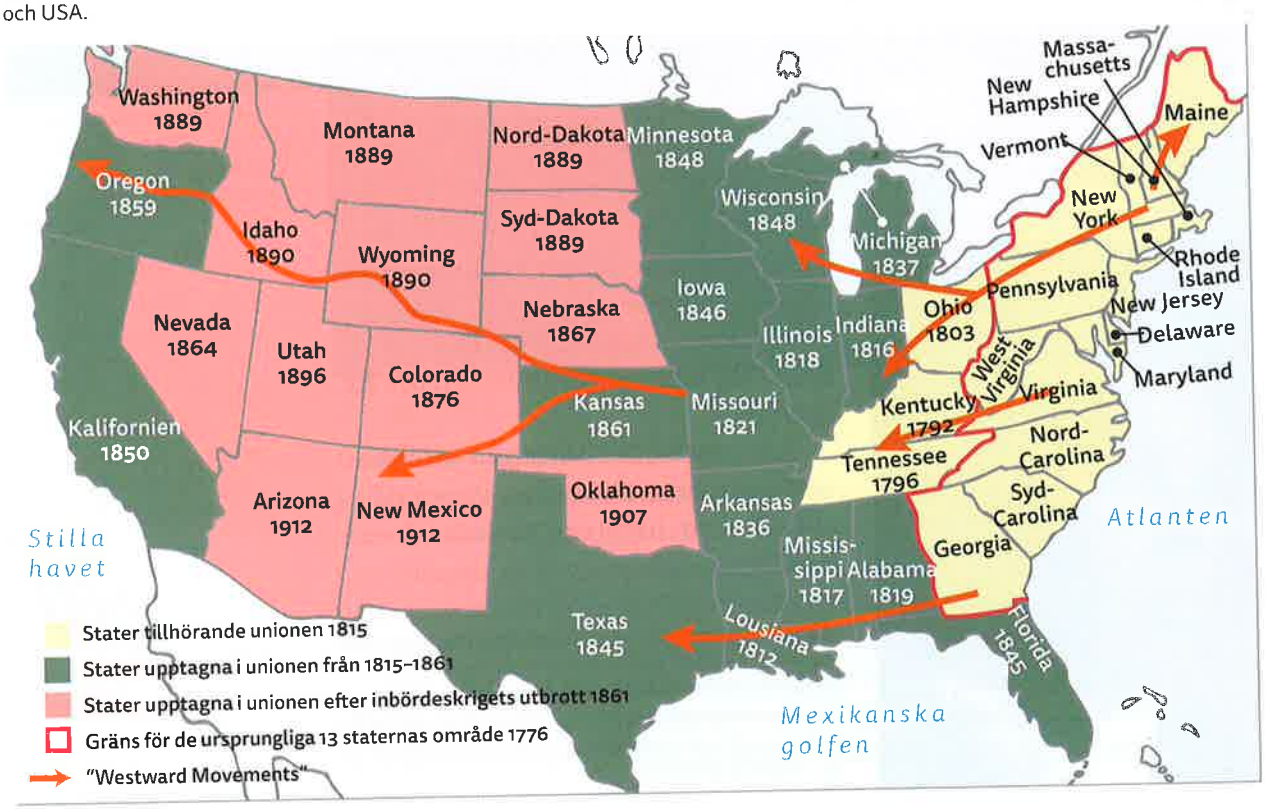

USA hade köpt området väster om Mississippi av Frankrike (1803). Det före detta spanska området i sydväst blev en del av Mexiko (1830) men erövrades genom krig av USA (1848). Pälsjägarområdet Oregon var omtvistat, men alltfler amerikaner kom att bosätta sig där och efter hårda förhandlingar delades det mellan Storbritannien och USA.

Nybyggare. Historikern Frederick Jackson Turner (1861–1932) menade att en särskild amerikansk karaktär formats av det hårda livet i vilda västern. »Dessa 'fria' landområden gynnade individualism, ekonomisk likställdhet, frihet att klättra uppför samhällsstegen och demokrati. Så länge som detta frihetens och likställdhetens förlovade land fanns inom räckhåll, vägrade folk att acceptera dåliga löner.« Hans tes – Turnertesen – fick stor betydelse för både amerikanernas självuppfattning och deras historieskrivning.

Tycker du att Turnertesen stämmer? Varför, varför inte?

Skofabrik i Massachussets (1912). En stor del av den amerikanska industrin fanns i New England och övriga nordöstra USA.

Jordbruksarbetare– afroamerikanska barn, kvinnor och män – på bomullsfält i North Carolina omkring 1900.

Den andra industriella revolutionen

PERIODEN 1865–1914 KOM att kännetecknas av en mängd nya uppfinningar. Mycket ny kunskap kom människan till godo. Detta kom att lägga grunden för 1900-talets teknologiska samhälle.

En viktig anledning till att så många nya uppfinningar såg dagens ljus i Europa var att de europeiska staterna stödde uppfinnarna, till exempel genom att ge dem patenträtt på sina idéer.

1800-talets industri skapade mycket gott, men innebar också många gånger förändrade villkor och ibland svåra umbäranden för stora befolkningsgrupper.

Industrialismens sprids

Under andra halvan av 1800-talet spreds industrialiseringen till Europas utkanter, som Skandinavien och Ryssland. Dessa ekonomiskt outvecklade länder kunde utnyttja den teknik som redan tagits fram i de tidiga industrinationerna.

I Balkanländerna, Spanien, Portugal, Grekland och andra delar av södra Europa, skulle det ännu dröja en tid innan den industriella revolutionen slog igenom.

I början av 1900-talet hade USA blivit den största industrinationen i världen. Samtidigt hade Tyskland tagit över Storbritanniens plats som Europas ledande industrination, bland annat tack vare nya uppfinningar inom kemi, elektricitet och stålindustri.

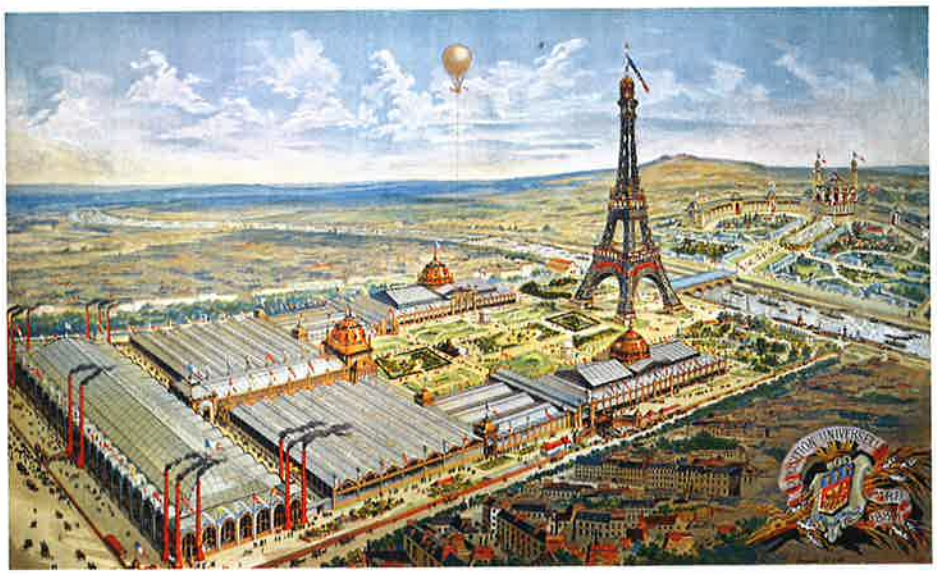

Eiffeltornet byggdes till världsutställningen i Paris 1889 och gav världen ett prov på vad man kunde åstadkomma med det nya stålet. Utställningsområdet var tänkt att rivas, men Eiffeltornet fick stå kvar.

Vetenskap och teknik

Efter 1870 gjordes få viktiga uppfinningar av amatörer utan utbildning, till skillnad från tiden under den första industriella revolutionen. Nu sammanfördes vetenskap och teknik. Tekniken påverkade också produktionen och arbetets organisation. Nya kemiska processer och elektricitetens införande ställde krav på en storskalig industri och de stora stålskeppen krävde enorma skeppsvarv.

Mer och mer gick man alltså från små arbetsplatser där enskilda hantverkare arbetade på egen hand, till stora fabriker där varor massproducerades.

De hinder som bromsade eller fördyrade produktionen försökte man avhjälpa med vetenskap och teknik: I Tyskland saknades vissa råvaror, vilket ledde till att de tyska vetenskapsmännen på kemisk väg försökte framställa konstgjorda (syntetiska) ämnen. I USA var lönerna höga, något som ledde till att man där försökte skapa arbetsbesparande uppfinningar, som det löpande bandet.

INDUSTRIPRODUKTION

	1870	1913
USA	23,3	35,8
Tyskland	13,2	15,7
Storbritannien	31,8	14,0
Frankrike	10,3	6,4
Ryssland	3,7	5,0
Italien	2,4	3,1
Kanada	1,0	2,0
Belgien	2,9	2,0
Indien	-	1,2
Sverige	0,4	1,1
Japan	-	1,0
Övriga länder	11,0	12,7

Tabellen visar olika länders industriproduktion i procentandelar av hela världens industriproduktion.

STÅL

Stål är starkare än järn och kan beroende på legeringen, sammansättningen, få olika egenskaper. Stål kan exempelvis få en hög grad av böjlighet eller göras rostfritt. Nya framställningssätt av stål var en av de viktigaste tekniska innovationerna (nya uppfinningarna) och lade grunden för den andra industriella revolutionen.

Det var inte särskilt svårt att göra stål – utmaningen var att göra det billigt. Britten Henry Bessemer utvecklade en process som löste problemet redan 1856, men hans stål var till en början av dålig kvalitet. Tack vare andra upp-

finnare förbättrades dock stålets kvalitet successivt och det kom att användas alltmer. Den årliga världsproduktionen av stål ökade från 80 000 ton år 1850 till 28 miljoner ton år 1900. I dag produceras cirka 1,6 miljarder ton årligen.

KEMI

Inom kemin gjordes flera upptäckter som skulle få stor betydelse för utvecklingen. Detta gällde särskild en mängd olika konstgjorda ämnen, som färgämnen och konstgödsel. Även dynamiten utvecklades under denna tid. Dynamit är ett sprängämne som innehåller nitroglycerin, en vätska som exploderar vid mycket små stötar. Svensken Alfred Nobel (1833-1896) kom på att om man lät ett poröst material suga upp nitroglycerinet upphörde stötkänsligheten utan att sprängkraften gick förlorad. Han tog patent (fick ensamrätt) på dynamit 1867.

Med hjälp av denna uppfinning kunde man spara mycket arbete, och det kom särskilt till nytta vid gruvdrift och vid stora anläggningsarbeten.

Plast var ett helt nytt ämne som forskarna lärde sig att framställa. Denna uppfinning såg dagens ljus 1869, men inte förrän på 1920-talet förstod forskarna de bakomliggande principerna. Särskilt viktig för kvaliteten och framställningen av olika plaster, men också för produkter som konstgödsel och sprängämnen, var möjligheten att framställa ammoniak i stor skala.

Tack vare sina uppfinningar var Alfred Nobel vid sin död mycket förmögen. Enligt hans testamente skulle en fond bildas och avkastningen från den delas ut som pris till den som gjort mänskligheten störst nytta inom fysik, kemi, fysiologi eller medicin, litteratur samt ett fredspris. Marie Curie är den enda person som fått Nobelpris både i fysik (1903) och kemi (1911). Mest känd är hon för upptäckten av radium och radioaktivitet.

OLJA

År 1859 började man utvinna olja i en källa i Pennsylvania i USA. Produktionen var till en början blygsam. Mineraloljan hade främst två användningsområden: som smörjmedel och som belysning (fotogen). Oljan blev på kort tid en mycket betydelsefull produkt. Redan 1865 var den USA:s sjätte största exportvara.

Oljeindustrin ledde till ökad ekonomisk aktivitet på en rad områden. För att kunna frakta stora mängder olja krävdes särskilda järnvägsvagnar med tankar. En del av frakten kunde ordnas med

långa rörledningar. Dessutom behövdes raffinaderier för att rena oljan och framställa olika produkter som smörjolja, diesel, fotogen och bensin. Men framförallt möjliggjorde den ökade tillgången på olja en ny, mycket betydelsefull industri: bilindustrin.

Det blev i början på 1900-talet möjligt att tillverka bilar till lägre kostnader än tidigare. Detta skedde tack vare billigare stålframställning och bättre tillgång på varor som glas och gummi. Bilindustrin genererade i sin tur ytterligare arbetstillfällen eftersom bilismen krävde bra, asfalterade vägar, broar och bensinstationer.

USA blev bilens och bilindustrins förlovade land. En av förutsättningarna var att den amerikanska regeringen och delstaterna satsade stort på att bygga ut vägnäten. Ända fram till 1980-talet var den amerikanska bilindustrin ledande, då Japan tog över rollen som världens största biltillverkare.

Vilka för- och nackdelar hade oljan under 1800-talet och vilka har den idag?

ELEKTRICITET

Elektriciteten hade fascinerat forskare från mitten av 1800-talet. Tack vare den brittiske fysikern Michael Faradays generator från år 1831, blev det möjligt att omvandla mekanisk energi till elektricitet. Försök att göra det omvända, det vill säga att omvandla elektricitet till mekanisk energi, resulterade i den elektriska motorn som togs i bruk cirka 1890.

Elektriciteten gjorde det möjligt att kommunicera på ett nytt sätt. Först ut var telegrafen, som började användas på 1830-talet. Den första telegrafkabeln över Atlanten lades ut 1865–66. Ur telegrafen utvecklades telefonen av Alex-

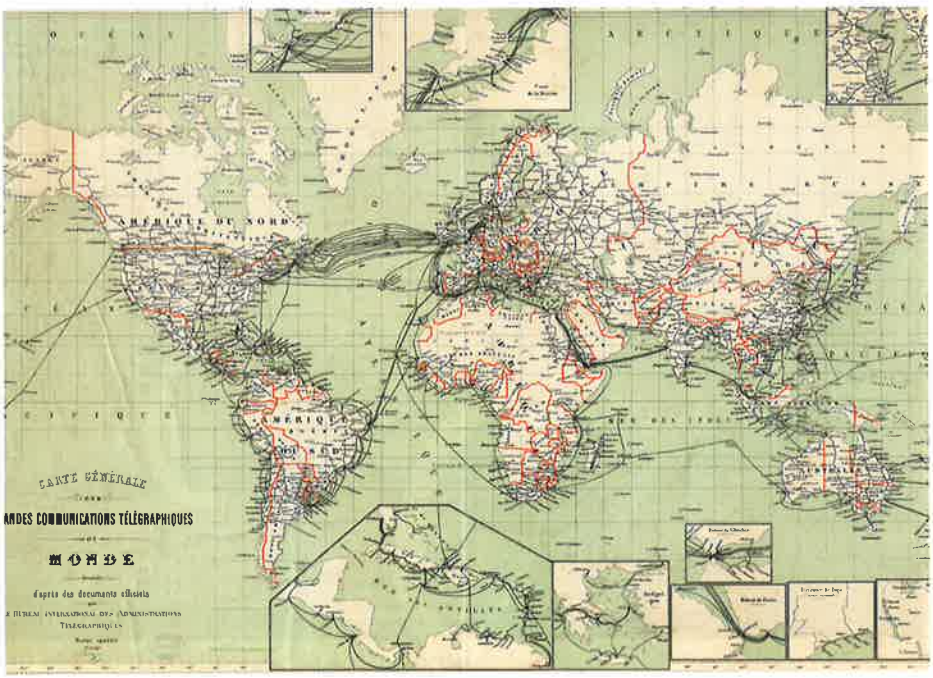

Telegraflinjer 1901.

Var ligger världens centrum med tanke på telegrafförbindelser?

ander Graham Bell. Telefonerna minskade behovet av springpojkar på större företag och myndigheter drastiskt. Senare uppfanns radion och ett första meddelande sändes över Atlanten 1901.

Thomas Alva Edison uppfann den elektriska glödlampan 1878, och med elektriskt ljus kunde man nu lysa upp arbetsplatser och bostäder på ett mycket billigare sätt än tidigare.

Vilka för- och nackdelar hade elektriciteten under 1800-talet och vilka har den idag?

NYA PRODUKTIONSSÄTT

Nya uppfinningar och ny teknik ledde till ett nytt, mer effektivt sätt att producera varor på. Detta nya produktionssätt kan sammanfattas i fyra punkter:

- MEKANISERING: Alltmer arbete gjordes med hjälp av maskiner, ofta elektriskt drivna. Filen ersattes till exempel av slipmaskinen.
- AUTOMATISERING: De mekaniserade maskinerna gjordes så att de kunde arbeta själva, med endast mänskliga övervakare.
- STANDARDISERING: Många delar standardiserades, det vill säga att de gjordes exakt lika varandra, vilket gjorde arbetet mer effektivt.
- SERIEPRODUKTION: Tack vare mekaniseringen, automatiseringen och standardiseringen blev det möjligt att använda det löpande bandet, vilket gjordes först av Henry Ford 1913 i hans bilfabrik.

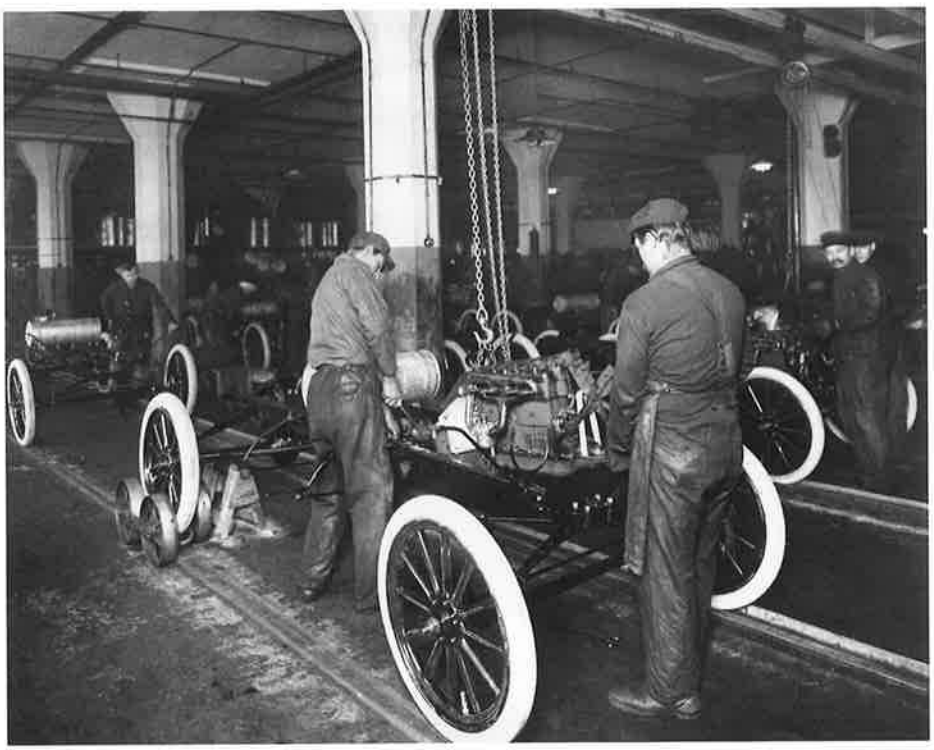

Det löpande bandet.
På Fords fabriker hade en ny uppfinning börjat användas: det löpande bandet. Här syns slutstationen vid tillverkningen av A-forden. Arbetet blev mycket effektivare: bilens pris kunde sänkas med 70 procent samtidigt som arbetarnas lön fördubblades.

En rad nya produkter som dammsugare och radioapparater började tillverkas i stor skala på samma sätt.

Hur sker tillverkningen i en nutida bilfabrik?

Den tredje kommersiella revolutionen

Den tredje kommersiella revolutionen inträffade i och med den andra industriella revolutionen.

Fabrikerna tillverkade varor mycket billigare på grund av nya uppfinningar och massproduktion. När en vara kan produceras i större mängder blir den också billigare. För till exempel en bil behöver man bara göra en ritning som kan återanvändas. Ju billigare något blir att framställa, desto billigare kan det också säljas – och med lägre pris ökar även efterfrågan.

I enlighet med ekonomen Adam Smiths idéer (se sidan 280) övergavs det äldre merkantilistiska systemet. I stället för att staterna investerade och lade sig i ekonomin lämnade de över detta till enskilda entreprenörer. För att kunna tjäna så mycket pengar som möjligt tillverkade dessa sådana varor som efterfrågades. Under industrialiseringen startade en massproduktion av varor som människor behövde i sin vardag, till exempel kläder och verktyg.

Ytterligare en förändring var de aktiebolag som utvecklades under 1800-talet. Även tidigare hade man kunnat gå ihop i olika bolag och dela på vinsten. Men då var alla delägare personligt ansvariga för driften: om företaget gick i konkurs riskerade också alla delägarna att gå i konkurs. I de nya aktiebolagen kunde man satsa pengar utan att riskera mer än de pengar man satsat.

Imperialismen 1870–1914

UNDER PERIODEN 1870 till 1914 skedde en kraftig expansion av de så kallade imperialistiska staternas dominans i världen. Dessa stater utgjordes främst av västeuropeiska länder med Storbritannien, Frankrike, Tyskland och Belgien i spetsen, men även Ryssland, Japan och USA kan räknas till dem. Genom att skaffa kolonier lade dessa länder stora delar av världen under sig. Kolonisationen ökade det brittiska imperiet med 66 miljoner människor, det franska väldet med 26 miljoner och det tyska med 13 miljoner.

Imperialismen skiljer sig från den kolonialism där de europeiska staterna lade under sig kolonier under tidsperioden 1500–1850. Då var handel och ekonomi det viktigaste. Under imperialismens tid var framför allt Afrika i blickpunkten och den politiska dominansen i området ett viktigt motiv.

Förutsättningar och drivkrafter

Det var den industriella revolutionen som gav västvärlden möjligheten att dominera över den övriga världen. Befolkningsökningen och fabrikerna som massproducerade varor bidrog till en stark ekonomi. Järnvägar, telegrafer och ångfartyg gjorde det möjligt att kommunicera och snabbt förflytta personer och varor över stora avstånd. Om man kunde transportera människor och föremål, kunde man lika snabbt överföra soldater och vapen. Och det var precis vad den industrialiserade världen gjorde.

Fotografi från 1870, året efter Suezkanalens invigning.

Vilka maktresurser ser vi på bilden?

År 1869 invigdes Suezkanalen, något som förkortade resvägen mellan Europa och Indiska Oceanen med ungefär en månad. Kanalen kom till på franskt initiativ och drevs av ett aktiebolag, där från början egyptiska regeringen och franska finansiärer ägde en majoritet av aktierna. Storbritannien köpte snart (1875) närmare hälften av aktierna i Suezbolaget och placerade samtidigt brittiska trupper i området. Suezkanalen underlättade transporterna mellan Europa och Östafrika, Asien samt Australien.

Men detta förklarar inte imperialismen, det vill säga att ett land upprättar kolonier och tar kontroll över styret i ett annat land. Det kan förklara *hur* det var möjligt, men inte *varför* européerna valde att rikta sina blickar utåt. Det fanns flera olika motiv och drivkrafter när de europeiska staterna skaffade sig kolonier:

UTRIKESPOLITISKA MOTIV – KOLONIER SOM STATUS

Nationalismen i Europa bidrog till en tävlan mellan nationerna när det gällde att skaffa sig kolonier. Man räknade inte alltid med att tjäna något på dem, utan det var också viktigt att hindra andra nationerna från att skaffa kolonier. Dessutom var kolonier en statussymbol – mäktiga nationer skulle ha underlydande kolonier.

EKONOMISKA MOTIV – RÅVAROR OCH MARKNADER

Ett viktigt motiv för huggsexan om kolonierna var ekonomin. De europeiska länderna var inne i industrialiseringen och behövde både importera råvaror och ha marknader där de kunde sälja sina produkter även utanför Europa. I praktiken var dock möjligheterna att sälja varor mycket små eftersom kolonierna, särskilt i Afrika, var så fattiga. Även om länder i Europa hade skyddstullar gentemot varandra för att skydda den inhemska industrin, kom huvuddelen av all handel att ske mellan nationalstaterna i Europa. Handeln med exotiska varor från framförallt Asien fortsatte som tidigare.

INRIKESPOLITISKA MOTIV – ATT ENA SPLITTRADE NATIONER

Ett sätt att ena en splittrad nation var att skapa en gemensam fiende utåt. När liberaler och socialister krävde rösträtt och ökat inflytande mot slutet av 1800-talet, ville de styrande hellre att liberalerna och socialisterna fokuserade på de nya kolonierna och de problem (och möjligheter) som dessa medförde.

RASISTISKA MOTIV – DEN STARKASTE ÖVERLEVER

En del av förespråkarna för kolonialism var inspirerade av socialdarwinismen (se även sidan 414). Charles Darwins teorier om att den mest lämpade överlever i det naturliga urvalet, började tillämpas på mänskliga samhällen. Socialdarwinisterna drog slutsatsen att den starkaste och mest framgångrika staten lägger andra länder under sig.

Den rasism som existerade byggde dock inte så ofta på någon ideologi utan var mer vardagsrasistisk. Européerna motiverade imperialismen med att de var mer civiliserade och bättre än människorna i kolonierna.

HUMANITÄRA MOTIV – DEN VITE MANNENS BÖRDA

En vanlig uppfattning under imperialismen var att folken i kolonierna behövde civiliseras till européernas »nivå«. Detta skulle i sin tur leda till fred och stabilitet i regionerna. Denna självpåtagna uppgift kallades av européerna för »den vite mannens börda«.

Avskaffande av slaveri även i kolonierna och insatser för utbildning på vissa håll kan ses som humanitära insatser.

Kristen mission underlättades av de koloniala erövringarna. Missionärerna kom även att bli ögonvittnen till imperialismens avigsidor och rapporterade hem om dessa. Det ledde med tiden till att en del av de värsta straffen som kolonisatörerna tillämpade, exempelvis stympning, avskaffades.

Försök att för varje motiv hitta ett konkret exempel (som inte redan nämns i texten) från idag!

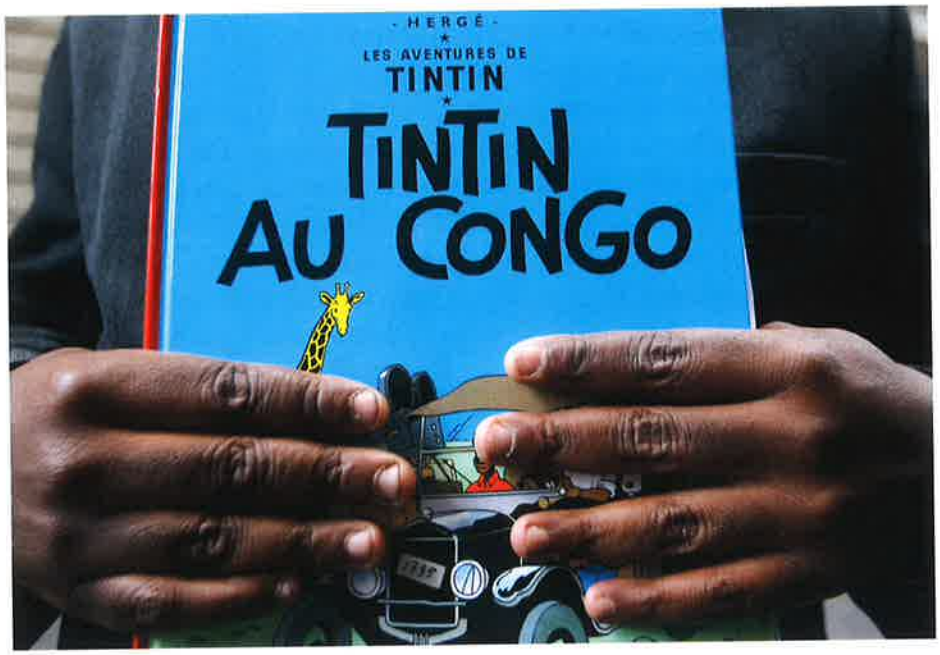

Seriealbumet *Tintin i Kongo* utkom första gången 1931. Under 2000-talet har den bild av afrikaner som där kommer till uttryck debatterats utifrån ett kolonialt perspektiv, inte minst i Belgien. Å ena sidan är boken ett tidsdokument, å andra sidan kan den anses uttrycka rasistiska och kränkande värderingar.

Är bilden av afrikaner i boken rasistisk enligt definitionen på sidan 203?

Erövringen av Afrika

Sedan länge hade det funnits flera små europeiska handelsstationer, främst för den lönande slavhandeln, runt Afrikas kuster. Men det inre av den stora kontinenten var ännu vid mitten av 1800-talet okänt land för européerna. På mycket kort tid skulle allt detta förändras.

Leopold II (1835–1909) blev kung av Belgien 1865. Innan han blev kung ägnade han sig åt affärer och satsade pengar i olika företag runt om i världen. Han drömde om att Belgien skulle skaffa sig en lönsam koloni, precis som andra länder redan gjort. Den belgiska regeringen ville emellertid inte ge sig in i sådana äventyr. Men det skulle inte hindra Leopold från att förverkliga sin dröm. Den så kallade Kongofristaten blev hans egen privata koloni – sjuttiofem gånger större än Belgien.

STANLEY OCH LIVINGSTONE

De första européer som trängde in i Afrikas inre var missionärer och upptäcktsresande. En sådan var den skotske läkaren och missionären David Livingstone. Han rapporterade av och till om sina upptäckter och upplevelser djupt inne i det okända Afrika. Den läsande allmänheten följde honom med stort intresse. Men så upphörde kontakten med Livingstone och man spekulerade i vad som kunde ha hänt. En amerikansk tidning sände ut journalisten och äventyraren Henry Stanley på en expedition för att söka efter honom. Till slut fann han missionären i den lilla byn Ujiji vid Tanganyikasjön år 1871. Stanley påstås ha yttrat de berömda orden »Dr Livingstone, I presume« (Dr Livingstone, förmodar jag).

KOLONIER I AFRIKA

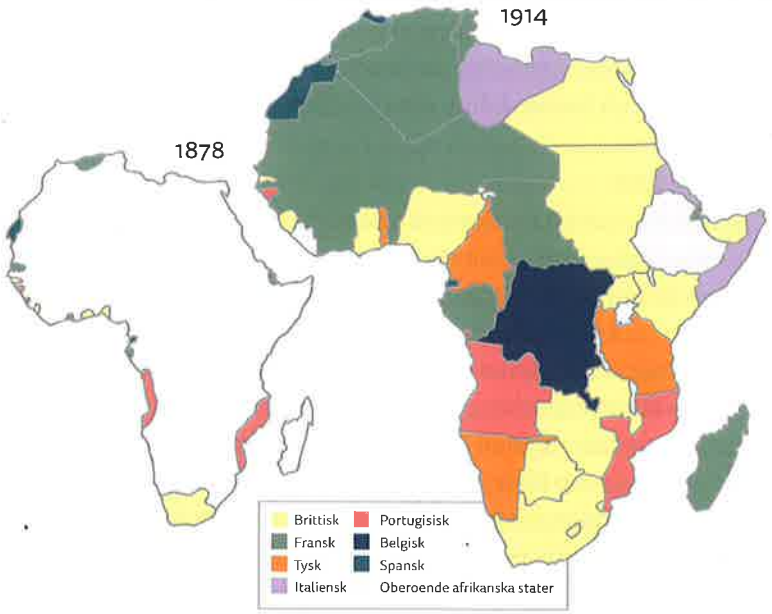

Livingstone, som högaktades av afrikanerna, dog ett par år efter mötet. Men Stanleys intresse för Afrika var väckt. Till skillnad från Livingstone var Stanley mest lockad av möjligheterna att tjäna pengar på Afrika. När han återvände till Europa kontaktades han av kung Leopold. Stanley gick i hans tjänst och sändes år 1882 åter ner till Kongo med uppdraget att lägga så mycket land som möjligt under sig för Leopolds räkning.

Stanley fick omkring femhundra hövdingar i olika regioner att sätta sina bomärken på papper han hade med sig. Mot lite glaspärlor och tygbitar ansågs hövdingarna ha gett upp sina områden till den nya Kongofristaten. Någon politiskt organiserad stat som kunde göra motstånd fanns inte och hövdingarna som inte kunde läsa vad de undertecknat visste inte vad de gav sig in på.

David Livingstones keps med guldband finns bevarad hos Kungliga geografiska sällskapet i London. Efter att Livingstone dött såg bybor till att hans kvarlevor balsamerades och kunde föras till hans hemland för begravning.

KAPPLÖPNINGEN OM AFRIKA BÖRJAR

Europeiska stater började lägga stora områden under sig med ungefär samma metoder som Leopold av Belgien. Frankrike köpte upp ett område från västkusten och inåt land som var större än Frankrike självt. Tyskland följde exemplet i östra Afrika. Kongofristaten förblev dock den enda privatägda kolonin.

Även om många afrikaner ogillade att få främmande stater som överordnade, gick koloniseringen snabbt och enkelt. Väpnat motstånd var sällsynt och kunde lätt slås ner. Européerna allierade sig med hövdingar som de bistod och kunde därmed styra sina kolonier.

Men det fanns en risk för allvarliga konflikter – nämligen mellan de olika kolonialmakterna. För att förebygga sådana konflikter sammankallade

Bismarck en konferens i Berlin 1884–85. Där diskuterades hur olika stater skulle kunna göra anspråk på olika delar av Afrika, alltså vilka regler som skulle gälla för kolonisation. Inbjudna var de europeiska stormakterna, USA och Osmanska riket. Men även småstater som till exempel Sverige deltog i konferensen. Några afrikaner deltog däremot inte.

KONGOFRISTATEN

Kongofristaten erkändes på konferensen som kung Leopolds privata egendom. Hans giriga vinningslystnad ledde till ett fruktansvärt förtryck. Det fanns en stor efterfrågan på gummi i USA och Europa. Befolkningen tvingades därför tappa gummiträd under slavliknande arbetsförhållanden.

Ett så tungt arbete i det varma klimatet orsakade mycket lidande. Om kongoleserna vägrade att utföra arbetet eller inte levererade en viss mängd gummi kunde de straffas genom att få en hand eller en fot avhuggen.

I fråga om grymhet och förtryck saknade Kongofristaten motstycke bland kolonierna. Så småningom avslöjades missförhållandena och de väckte starka reaktioner i Europa. År 1908 togs Kongofristaten över av den belgiska staten och blev Belgiska Kongo.

Uppstoppade afrikanska djur. Efter mötet i Berlin öppnade Kung Leopold II ett kolonimuseum i ett av sina belgiska slott, för att visa vad Kongo hade att erbjuda. Kungliga Centralafrikanska Museet stängde dock 2013 efter att ha fått mycket kritik för brister i skildringen av afrikaner och av Belgiens koloniala historia. Närmare en miljard kronor har satsats för att förnya museet inför återöppningen 2018.

KONFLIKTER I IMPERIALISMENS SPÅR

Trots Berlinkonferensen uppstod flera konflikter mellan européerna under uppdelningen av Afrika.

Allvarligast var Fashodaaffären, en konflikt mellan Frankrike och Storbritannien år 1898, som mycket väl hade kunnat leda till krig mellan de två länderna. Fransmännen ville skapa ett sammanhängande område genom hela Afrika från väster till öster, vilket krockade med britternas planer på att skapa ett sammanhängande område från norr till söder. Detta ledde till en kapplöp-

ning, där de rustade upp militära styrkor på båda sidor. Två arméstyrkor, på väg i varsin riktning, möttes i Fashoda (i nuvarande Södra Sudan) och läget var mycket spänt. Men ingen väpnad konflikt uppstod. De två ländernas regeringar löste krisen på fredligt vis. Resultatet blev aningen oväntat ett närmande och samförstånd mellan Frankrike och Storbritannien.

Trots att vapnen var överlägsna, kunde de imperialistiska makterna möta hårt motstånd i Afrika. Ett exempel är zulunationen i södra Afrika som i det längsta vägrade upplösa sin armé och acceptera brittiskt styre (1879).

I Sudan pågick länge ett motståndskrig mot britterna, som avgjordes när brittiska soldater med maskingevär dödade tiotusen sudanesiska upprorsmän vid Omdurman (1898).

Under napoleonkrigen hade Storbritannien lagt under sig flera franska och nederländska kolonier, bland annat den tidigare nederländska Kapkolonin. Den nederländska befolkningen boerna drev bort afrikaner och grundade nya kolonier längre norrut (Transvaal och Oranje-fristaten). Samtidigt lade britter under sig områden i södra och östra Afrika, pådrivande var Cecil Rhodes gruvdirektör och minister i Kapkolonin. Utvinning av guld och diamanter lockade folk från Europa till kolonierna och afrikaner tvingades till arbete i gruvorna.

Konkurrensen mellan boer och britter hårdnade och ett krig utbröt, boerkriget 1899-1902, där britterna erövrade boernas områden.

De Beers gruvor i Kimberley Sydafrika omkring 1900. Företaget (De Beers Consolidated Mines Ltd) grundades av bland andra Cecil Rhodes 1888.

Den hittills största kända diamanten påträffades i Sydafrika 1905 och har slipats till över hundra större och mindre briljanter. De två största ingår i de brittiska riksregalierna: »Afrikas stjärna« i spiran och »Afrikas andra stjärna« i imperiekronan. Övriga större briljanter tillhör brittiska kungafamiljen.

Alice Seeley Harris och hennes man John kom som missionärer från England till Kongofristaten 1898. Förutom Bibel hade de med sig en kamera, med vilken de dokumenterade de grymheter som begicks mot lokalbefolkningen, något som fick till följd att Belgiska staten tog över kolonin från Kung Leopold. Paret Harris engagerade sig i Anti-Slavery international.

Asien

Storbritannien var redan före kapplöpningen om Afrika den mest betydande kolonialmakten. Med sin ekonomiska styrka som första industriland och som världens främsta sjöfarar- och handelsnation hade britterna kunnat lägga under sig stora områden i flera världsdelar. Indiska halvön var den del i imperiet som gav störst ekonomiskt utbyte. För att säkra sjöfarten mellan Storbritannien och Indien, Kina och Australien, säkrade britterna flera viktiga hamnar längs vägen, till exempel Aden, Singapore, Ceylon (Sri Lanka) och Hong Kong.

Väldet byggdes upp under ungefär 300 år (cirka 1600–1919) men är idag praktiskt taget avvecklat.

INDIEN

Indien, som på 1800-talet inkluderade dagens Pakistan, Bangladesh och Burma, ansågs vara det brittiska imperiets kronjuvel. Det förvaltades av Brittiska ostindiska kompaniet fram till mitten av 1800-talet, då det lades direkt under den brittiska kronan. Indien var, till skillnad från de afrikanska kolonierna, verkligt lönsamt för Storbritannien, bland annat genom de stora leveranserna av råbomull till den brittiska textilindustrin eller opium till Kina – utan att behöva betala med silver som tidigare.

Att Storbritannien, med mycket små arméstyrkor, kunde behärska hela det folkrika Indien förklaras bland annat av Mogulrikets försvagning. Området var splittrat i många små områden under lokala härskare som britterna kunde styra och kontrollera. Mogulkejsaren hade ingen verklig makt.

Under Ostindiska kompaniets styre rekryterades ämbetsmän ur den hinduiska brahman-kasten och dessa fick fria händer att tillämpa sina uppfattningar om hur samhället bäst skulle ledas. Följden blev att kastsystemets betydelse växte, liksom motsättningar mellan hinduer och övriga grupper som muslimer.

BRITTISK KOLONIALPOLITIK

Motsättningarna gjorde britterna ännu säkrare på att indierna behövde styras från västvärlden. Britterna, som nu i praktiken hade makten, började omkring 1850 påverka allt från politik och rättsväsende till kultur och religion, bland annat uppmuntrades kristen mission. Respekten för indiska sedvänjor minskade, samtidigt som rasismen blev tydligare. Kursändringen upplevdes stötande och kom att bidra till ett uppror bland indiska soldater i brittisk tjänst, sepoyer.

Upproret bröt ut i norra Indien (1857) med massakrer på européer och plundring av egendom. Britterna mobiliserade trupper från sitt imperium och efter 18 månader slogs upproret ned. Mogulkejsaren avsattes, Ostindiska kompaniet upplöstes och Indien lades direkt under Storbritannien. Indiska furstar och andra ledare som visade sig lojala fick behålla viss självständighet. Ett antal reformer infördes, men även mycket hårda bestraffningar för upprorsmännen. Sepoyernas uppror blev ännu ett argument för britterna att styra Indien.

Under sista halvan av 1800-talet samarbetade britterna med den indiska eliten i styret av landet och den brittiska närvaron medförde även positiva bidrag till Indiens utveckling. Infrastrukturen med järnvägar och telegrafer byggdes ut. Bevattningsanläggningar gjorde jordbrukare mindre beroende av regnperioderna. Britterna såg också till att inrätta internatskolor och universitet. Detta bidrog till att de indiska myndigheterna fick tillgång till utbildad indisk arbetskraft – men endast män. Och de högsta posterna förblev reserverade för britter.

Det brittiska kungaparet, George V och Mary, i Dehli för en högtidlig kröningsceremoni 1911. I samband med Indienresan ägde en kunglig jakt rum där kungen sköt 24 av sammanlagt 39 tigrar. Även 18 noshörningar och fyra björnar sköts.

Idag är det vanligt att kungligheter är engagerade i att bevara djur och natur – vad kan skillnaden bero på?

KINA

I det väldiga Kina fanns sedan 2000 år tillbaka en högt utvecklad civilisation. Men Kina skakades av svåra inre strider, krig och kaos. Då passade de europeiska stormakterna, efter en tid också USA, på att utnyttja situationen. I stället för att som i Afrika skaffa kolonier, försökte européerna tvinga kineserna att ge dem särskilda rättigheter och fördelar. Kineserna var egentligen ointresserade av kontakter med de europeiska främlingarna. Kina hade produkter som européerna eftertraktade, till exempel te. Men det européerna hade att erbjuda som betalning ville kineserna egentligen inte ha. Ett undantag var opium som britterna fraktade från Indien för att betala för teet. Bruk och missbruk av opium hade förekommit länge i Kina. Nu blev det mycket värre då den ökade importen ledde till sjunkande priser. När den kinesiska regeringen ville begränsa inflödet av opium utbröt opiumkriget 1842. Britterna tvingade på detta sätt Kina med vapenmakt att fortsätta handeln. År 1857 gick fransmän och britter till anfall igen för att tvinga fram nya rättigheter. Kina var för splittrat och kunde inte bjuda effektivt motstånd.

Européerna erövrade Beijing och soldaterna vandaliserade, plundrade och brände en del gamla kejserliga palats. Kineserna tvingades ta emot europeiska handelsmän och diplomater. De tilläts bosätta sig i särskilda områden där de fick särskilda rättigheter som bland annat innebar att de inte ens lydde under kinesisk lag. Ännu mer förödmjukande för kineserna var att de tvingades betala stora skadestånd för krigen, som de ju själva inte orsakat. För att ge eftertryck för sina krav lät amerikaner och européer patrullera de kinesiska floderna med kanonbåtar som kunde beskjuta städer när de ville genomdriva sin vilja.

Satirisk teckning som visar hur de imperialistiska stormakternas regenter – drottning Victoria, kejsar Vilhelm II, tsar Nikolaus II, Marianne (symbol för den franska republiken) och kejsar Mutsuhito – delar på den kinesiska kakan. Kinas kejsare Guangxu är upprörd.

Hur kan man förklara att Kina delades upp utifrån ett maktresursperspektiv?

I freden efter opiumkriget tvingades Kina att avstå bland annat staden Hongkong till Storbritannien. I ett avtal från 1898 bestämdes att området skulle stanna under brittisk överhöghet i ytterligare 99 år. Staden blev som en del av det Brittiska imperiet ett viktigt internationellt handelscentrum i Fjärran Östern.

Ett kinesiskt uppror mot utnyttjandet och det västerländska och inflytandet, Boxaruppproret, ägde rum 1898-1901. Speciellt riktade sig upprorsmännen mot kristna kineser och västerlänningar. Många dödades. En samlad militär styrka av européer amerikaner och japaner slog tillbaka upproret och dikterade hårda villkor för Kina och utökade ytterligare sin kontroll.

JAPAN

1853 och 1854 fick japanerna oväntade och oönskade besök av amerikanska flottstyrkor. Amerikanerna krävde att få rätt att handla med Japan. Japanerna förstod att ett avvisande svar

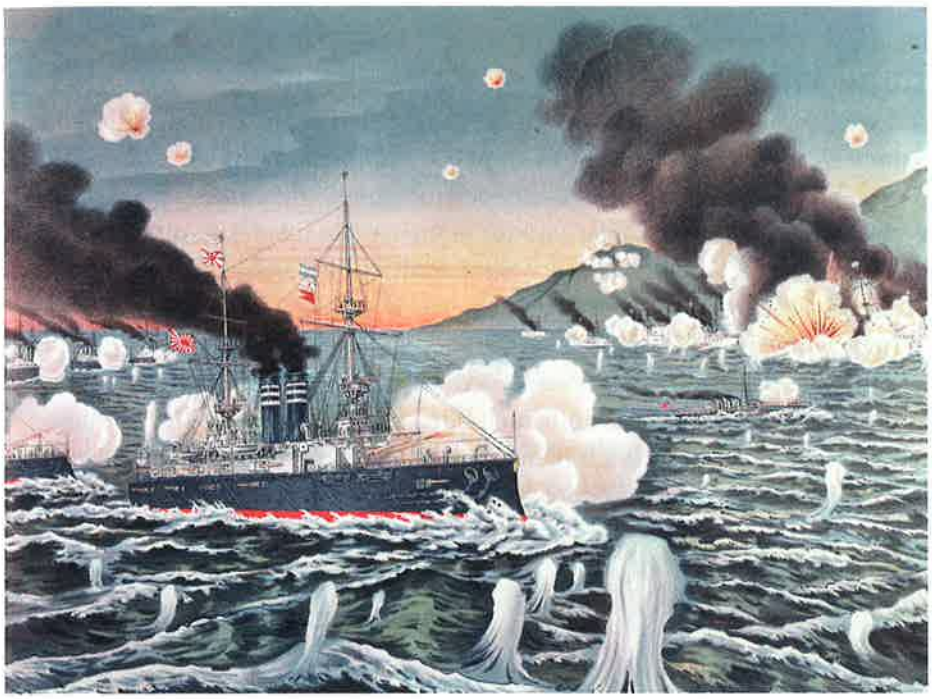

Japan anfaller den ryska flottbasen Port Arthur, vilken Ryssland några år tidigare tilltvingat sig av Kina. Rysk-japanska kriget 1904–05 utkämpades mellan två länder med imperialistiska mål. De områden striderna främst gällde var Manchuriet (nordöstra Kina) och Korea.

skulle betyda krig och gick därför med på att teckna ett handelsavtal. Liksom Kina hade Japan länge varit avvisande mot kontakter med främlingar utifrån. Efter avtalet med USA började Japan öppna sig för omvärlden. I kontakten med västerlänningarna reagerade Japan på ett helt annat sätt än Kina. Det gamla isolerade japanska samhället med feodal karaktär ersattes snabbt av ett modernare där kejsaren blev viktigare än de mäktiga feodalherrarna – den ålderdomliga samurajklassen.

Fram till denna tid var det förbjudet att överhuvudtaget lämna Japan. Nu uppmuntrades i stället unga japaner att bege sig ut i världen för att studera och lära sig det senaste inom teknik och vetenskap. Japanerna omvandlade och moderniserade hela sitt samhälle så att det på endast 50 år inte bara kunde stå emot de imperialistiska makterna utan dessutom själv bli en av dessa.

I början av 1900-talet kolliderade japanska intressen med ryska på det asiatiska fastlandet. I kriget som följde 1905 slog Japan världen med häpnad när landet besegrade Ryssland. Den ryska Östersjöflottan hade under stora svårigheter tagit sig hela vägen från Östersjön runt Afrika och till sundet mellan Japan och Korea. Där mötte den sitt öde och tillintetgjordes nästan helt. De japanska fartygen segrade delvis beroende på att de hade modernare teknisk utrustning, något som var betecknande för den utveckling Japan gått igenom. Japan fick i fredfördraget kontroll över vissa områden som tidigare ockuperats av ryssarna. För första gången hade ett ickeeuropeiskt folk besegrat en europeisk stormakt.

Imperialismens följder

Vid sekelskiftet 1900 styrdes 80 procent av världen av européer och imperialismen kom även fortsättningsvis att prägla ordningen i världen. Kolonierna levererade råvaror till industriländer och fungerade som marknad för de utvecklade ländernas industriprodukter. Genom detta handelsmönster utvecklades en ojämlikhet mellan den rika, industrialiserade världen som ett centrum i ständig utveckling, och den fattigare delen av världen, som ett ytterområde präglat av underutveckling och beroende.

Sammantaget lade imperialismen grunden för en alltmer globaliserad värld – på gott och ont. Det skulle med tiden knappast vara möjligt för något land att leva i total isolering från omvärlden. Politik, ekonomi och kultur har alltmer kopplat samman länder från olika kontinenter.

Traditionellt och modernt i Japan omkring 1900. Kostymklädda män framför en likbil där själva lastutrymmet är format som ett traditionellt japanskt tempel. I begravningsföljet finns både människor med traditionella och moderna dräkter– kring förra sekelskiftet märktes globaliseringen tydligt.

Vilka områden i ett samhälle verkar vara mest och minst mottagliga för globalisering?

Europa runt 1900: Framtidstro och demokratisk utveckling

EUROPA VAR UNDER perioden 1815–1914 fredligare än under århundradet innan. De krig som förekom, till exempel Krimkriget (1853–1856), det fransk-tyska kriget (1870–1871) och krigen på Balkan (1877–78, 1911–1912) var inte så långvariga och dessutom geografiskt begränsade. Men trots att Europa upplevde en period av fred, skedde en militär upprustning i många länder. Som reaktion på vapensatsningar och aggressiv nationalism växte en fredrörelse fram under slutet av 1800-talet.

Under perioden 1870–1914 växte den moderna demokratin fram. Liberaler och socialister kom att samarbeta mot de konservativa för att genomdriva allmän rösträtt och parlamentarism. Att människor organiserade sig för att påverka utvecklingen i demokratisk riktning spelade en viktig roll.

Vid sekelskiftet 1900 präglades tänkandet av framtidstro och man såg fram mot det nya århundradet med förväntan.

Den moderna tidens genombrott.

Den industriella revolutionen fick enorma konsekvenser för samhället på kortare och på längre sikt. Om följderna ska uppfattas som övervägande positiva eller negativa kan diskuteras. Människor bröt upp och flyttade från det invanda, från släkt och traditioner.

Industrisamhället organiserade arbete, tid och könsroller annorlunda än bondesamhället. Särskilt under den tidiga industrialiseringen plågades arbetare av usla villkor och långa arbetsdagar. Samtidigt utvecklades en tro på att en bättre framtid var möjlig. Genom fackföreningar, politiska rörelser och andra folkrörelser började vanliga människor – utifrån olika behov och målsättningar – att påverka samhället.

Industrialiseringen innebar i förlängningen ett stort behov av utbildade och läskunniga. I Västeuropa och USA infördes från mitten av 1800-talet obligatorisk skolgång och vid början av 1900-talet var läs- och skrivkunnigheten hög i dessa områden.

Liksom liberaler under 1800-talets lopp krävt tryckfrihet, pressfrihet och mötesfrihet, hade liberala krafter även varit pådrivande för en rad sociala reformer såsom förbud mot barnarbete, fattigvårdslagstiftning, arbetstidsbegränsning och utbildning. Mot slutet av 1800-talet fick både arbetare och andra samhällsklasser det bättre. Bostäder och hygieniska förhållanden hade förbättrats och dödligheten gick ner.

Ytterligare ett starkt krav från de liberala var en utvidgning av rösträtten. De socialistiska arbetarna blev ytterligare en pådrivande kraft för både drägligare villkor och allmän rösträtt. Liberaler och socialister kom att samarbeta

När fler fick tillgång till grundutbildning kunde, åtminstone i teorin, även högre utbildning bli tillgänglig för fler. I Europa och USA fick kvinnor fick rätt till studentexamen och tillträde till universitet under 1800-talets sista decennier. Eftersom det var förenat med kostnader att studera i stället för att arbeta, saknade i praktiken stora grupper tillträde till högre utbildning.

På bilden ser vi ett klassrum med enbart flickor. Vilka för- och nackdelar kan det finnas med enkönade klasser?

mot de konservativa för att genomdriva demokrati och parlamentarism Med parlamentarism menas att regeringen i ett land ska vara beroende av parlamentets stöd. Det ska alltså vara majoriteten i ett parlament som stöder en viss regerings politik. Framförallt ska kungen inte lägga sig i.

Efter 1870 hade de flesta europeiska länder folkvalda parlament som skötte lagstiftningen.

Det normala var att parlamenten fick en av två utformningar: antingen stod konservativa mot liberala, eller så tredelades parlamenten i höger (konservativa), mitten (liberala) och vänster (socialister). Det tog dock lång tid – vanligen in på 1900-talet – innan parlamentarismen helt slog igenom i Europa.

Den moderna tidens tankar

Samhällsförändringarna påverkade människors sätt att tänka. Jämsides med de stora ideologierna (se sidan 353ff) växte flera synsätt fram som en del i den moderna tidens tänkesätt.

Karl Marx hade beskrivit en utveckling där stadier avlöstes av varandra på väg mot ett slutmål – det klasslösa samhället (se sidan 356). Den franske samhällsfilosofen August Comte (1798–1857) beskrev också en stadievis utveckling, men för honom var målet ett samhälle som helt kunde lita till vetenskapliga förklaringar, byggda på empiriska observationer. Det religiösa stadiet var då passerat, liksom ett stadium som kännetecknades av filosofiska spekulationer. Comtes idé kallas positivism. Även enligt socialdarwinismen (se nedan) utvecklades människan och samhället mot nya höjder, eftersom det, enligt det synsättet, är de bäst lämpade som överlever.

SEKULARISERING

Charles Darwins forskning om det naturliga urvalet lade grunden för evolutionsteorin (*Om arternas uppkomst*, 1859). Hans teorier kom, tillsammans med forskning i genetik, att få en avgörande betydelse inom naturvetenskapen och det ämne vi dag kallar evolutionsbiologi. Men evolutionsteorin kom även att

få stort inflytande över tänkandet i stort. Om man kunde ifrågasätta att de olika arterna var skapta av Gud, var steget inte långt till att ifrågasätta även andra religiösa trossatser. En slutsats var att när Gud inte längre behövdes för att förklara världen, skulle religionen på sikt försvinna. Inte oväntat blev Darwin starkt kritiserad av kyrkliga företrädare för att förneka Guds roll i människans skapelse. Andra var bekymrade över om det kunde finnas plats för moral i Darwins värld, där naturens ordning byggde på en kamp för överlevnad.

Sedan upplysningen kunde man på flera håll i Europa se tecken på en *sekularisering*. Den moderna statens framväxt skyndade dessutom på utvecklingen genom att religion kom att ges mindre betydelse i maktutövningen. Och samtidigt kom religion att betyda mindre i människors liv. Att läskunnigheten och utbildningsnivån steg var en viktig del i denna utveckling.

Urbaniseringen var ytterligare en orsak till att religionens inflytande minskade. När människor lämnade den traditionella bygemenskapen, lämnade de samtidigt en kultur där gudstjänster och religiösa högtider ramade in tiden och där den sociala kontrollen var stark. Anonymiteten på den nya bostadsorten kunde upplevas som en befrielse från kontroll, men det kunde också vara problematiskt att sakna sociala nätverk när man drabbades av svårigheter.

Jämför Darwins idéer med de idéer som den vetenskapliga revolutionen utmanade kyrkan med (se s. 217). Vilka likheter och skillnader ser du?

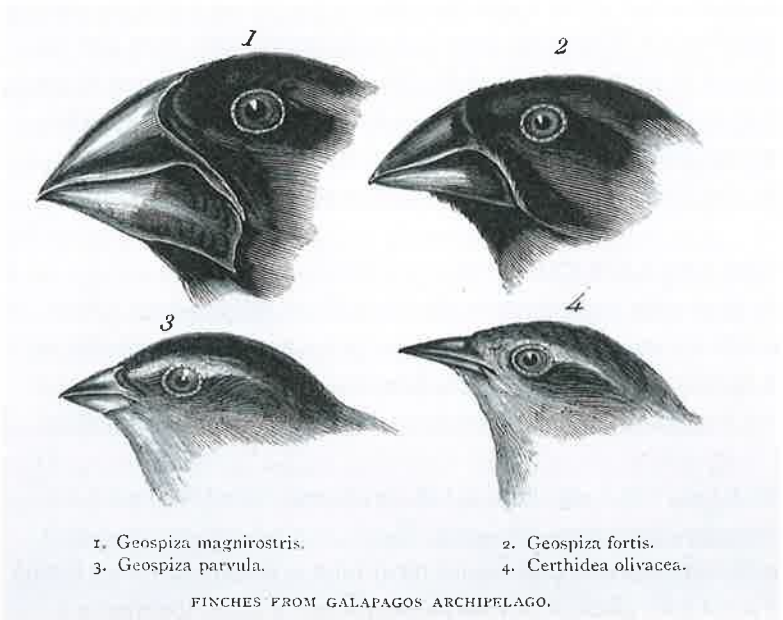

Observationer av att Galapagosfinken hade olika varianter av näbbar i olika livsmiljöer, ledde in Charles Darwin (1809-82) på evolutionsforskningen.

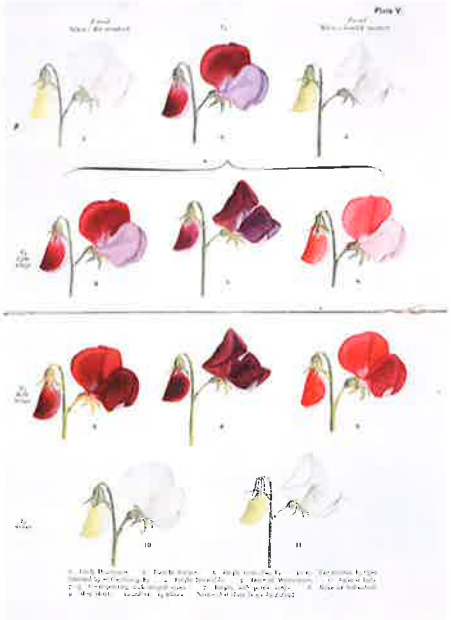

Genetik: Gregor Mendel (1822-1884), tysk-tjeckisk abbot, kom att göra viktiga iakttagelser om arvsanlag när han höll på med växtförädling av ärtor.

SOCIALDARWINISM OCH EUGENIK

Charles Darwins teorier ledde inte bara till debatt om utvecklingslära och skapelsetro. De startade också diskussioner om vilken koppling hans idéer skulle kunna ha för människan och samhället.

Herbert Spencer (1820-1903), brittisk filosof, hänvisade till Darwins tankar och menade att man ska låta naturen ha sin gång, att samma biologiska lagar styr såväl ekonomin som det mänskliga samhället. Dessa och liknande tankar kallas socialdarwinism och kom att spela stor roll runt sekelskiftet 1900. Socialdarwinister hade en ljus syn på utvecklingen. Genom att de bäst anpassade överlever och för sina arvsanlag vidare, kommer människan och samhället att utvecklas till allt högre stadier.

En avlägsen släkting till Charles Darwin, Francis Galton (1822-1911), var också en framstående naturvetenskapsman. Bland mycket annat kom han att intressera sig för hur man »förädlar« människors arvsanlag och han myntade då begreppet eugenik, vilket ungefär betyder »av god ras eller börd«.

Både socialdarwinismen och eugeniken kom att vidareutvecklas och användas för att förklara och rättfärdiga olikheter mellan människor och grupper, till exempel kan rasismen under imperialismens tid ses som ett uttryck av socialdarwinism. Själv var Charles Darwin under sin livstid inte särskilt imponerad av tänkare som använde hans forskning för att beskriva olikheter eller utveckling i samhället.

Den allmänna och lika rösträtten

Kampen om rösträtt gick i flera steg: Först fick männen rösträtt, men den var vanligen begränsad på grund av krav på en viss inkomst eller graderad så att en person kunde ha flera röster. Därefter fick vanligen alla män lika rösträtt. Men det är först när även kvinnorna fick rösträtt som man kan tala om en allmän och lika rösträtt, det vill säga en röst per vuxen medborgare.

RÖRELSER OCH ORGANISATIONER

Under slutet av 1800-talet organiserade sig människor i folkrörelser. Arbetarrörelsen, fackföreningsrörelsen och rörelser för kvinnors rösträtt hade avgörande betydelse för demokratiseringen. Även inom nykterhetsrörelser och väckelserörelser engagerade sig medlemmar ofta politiskt för demokratiska mål.

En av drivkrafterna i de framväxande folkrörelserna var att förhindra att människor hamnade i fattigdom och misär. Flera olika nykterhetsrörelser spreds från Storbritannien och USA under 1800-talet och hade syftet att förmå människor att avstå från alkohol. För väckelserörelserna fanns lösningen i den kristna tron. Frälsningsarmén är ett exempel. Den grundades i Londons slum på 1860-talet och fanns snart i flera andra städer och länder. Att nya ideologiska och religiösa rörelser, så kallade folkrörelser, samlade stora skaror

Suffragetten Emily Wilding Davisons begravning 1913. Emily Wilding Davison omkom framför engelske kungens galopphäst. Troligen skulle hon i farten försöka fästa en rösträttsscarf på hästen. Efter sin död kom hon av hela kvinnorörelsen att uppfattas som en martyr. Uppslutningen kring suffragetter som dött en martyrdöd skrämde myndigheterna.

Vilken sorts makt har människorna (polisen, demonstranterna, åskådarna) på bilden?

och skapade opinion för sina kärnfrågor, kan ses som en del i det moderna demokratiska samhällets framväxt.

SUFFRAGGETTER OCH SUFFRAGISTER

De brittiska kvinnorna som kämpade för rösträtt kallades för suffragetter. Till skillnad från de kvinnor i Storbritannien och USA som organiserade rösträttskampen inom lagens ramar – suffragister – blev suffragetterna alltmer radikala. De försökte störa männens politiska möten med mängder av frågor och använde sig av civil olydnad. När dessa metoder inte fungerade och de tyckte att det gick för långsamt blev en del av dem mer militanta: de krossade fönster och brände till och med ner byggnader. Ledaren för de engelska suffragetterna, Emmeline Pankhurst (1858–1928), hamnade flera gånger i fängelse för sina metoders skull.

När första världskriget bröt ut 1914 steg suffragetterna tillbaka. Några dagar efter krigsutbrottet släpptes alla suffragetter ut ur fängelserna. Deras ledare Emmeline Pankhurst lade rösträttsstriden på is och gick i stället in för Storbritanniens sak i kriget.

De brittiska kvinnorna vann en delseger 1918 då alla kvinnor

En vecka före kröningen av George V i juni 2011, ordnade suffragetter i London »kvinnornas kröningsprocession«, där Marjorie Annan Bryce var klädd som Jeanne d'Arc (se sidan 151). Syftet var att övertyga parlamentet om att rösta igenom ett lagförslag som gav vissa kvinnor rösträtt. Lagförslaget gick dock inte igenom.

På vilket sätt använder Marjorie Annan Bryce historien?

över 30 år fick rösträtt, men det skulle dröja fram till 1928 innan kvinnorna fick rösträtt på samma villkor som männen.

Första världskrigets krigsslut blev för många länder milstolpen då man införde den allmänna och lika rösträtten. En del katolska länder, som Frankrike, Italien och Portugal, väntade dock till andra världskriget eller senare.

Räcker det med en allmän och lika rösträtt för att man ska kunna tala om demokrati?

SYLVIA PANKHURSTS MEMOARER · TOLKNINGAR

De suffragetter som fängslades svarade ofta med att hungerstrejka, vilket inte gick för sig enligt myndigheterna eftersom dessa kvinnor då kunde komma att dö som martyrer (personer som får lida för sin övertygelse).

I sina memoarer från 1932 skriver suffragetten Sylvia Pankhurst (Emmeline Pankhursts dotter) om kampen mot myndigheterna:

Inrikesministern beordrade tjänsteläkaren att tvångsmata dem genom att sätta en gummislang genom munnen eller näsan ner till magen. [...] Fru Leight var handfängslat i upp till trettio timmar, händerna fastbundna där bak på dagen och där fram med handflatorna utåt på natten. Först när handlederna hade blivit häftigt smärtfyllda och svullna avlägsnade man handbojorna. På fjärde dagen av hennes fasta sa doktorn att hon antingen måste avbryta sin hungerstrejk eller bli tvångsmatad.

Kan vi lita på detta? Memoarerna är problematiska på flera sätt. De är skrivna många år efter händelserna (närhet i tid). De är baserade på – minst – andrahandsuppgifter, eftersom författaren själv inte var närvarande vid tvångsmatningen (beroende). Och man kan lätt föreställa sig att hon gärna överdriver motståndet för att kampen skulle framstå i bättre dager (tendens).

Utan andra källor som bekräftar dessa uppgifter bör man vara försiktig med att sätta tilltro till dem. Som tur är finns det sådana: 2008 togs hemligstämpeln bort på de medicinska rapporter som skrevs ner av de läkare som tvångsmatade suffragetterna.

Rapporterna bekräftar i stort sett Sylvias uppgifter.

Flygblad och vykort som cirkulerade i England 1911: Könet var viktigare för rösträtten än vad individerna verkligen gjorde för samhället.

Håller du med suffragetterna om att det kan vara rimligt att man förlorar sin rösträtt på grund av det som männen gjort/är? Är det demokratiskt?

MANLIG RÖSTRÄTT	ALLMÄN RÖSTRÄTT
Den allmänna rösträtten för män växte fram under slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet:	Den allmänna rösträtten för kvinnor växte fram under 1900-talet:
Frankrike 1848	Wyoming (USA) 1869 (krav på att kunna hantera ett gevär)
Danmark 1849	Nya Zeeland 1893 (ej valbarhet)
Tyskland 1866	Finland 1906
Schweiz 1874	Norge 1913
Spanien 1890	Danmark 1915
Belgien 1893	Ryssland 1917
Nederländerna 1896	Belgien 1919 (ej valbarhet)
Norge 1898	Sverige 1921
Finland 1906 (även för kvinnor)	Frankrike 1944
Sverige 1909 (till andra kammaren)	Italien 1945
Italien 1912	Schweiz 1971
Island 1915 (även för kvinnor)	Liechtenstein 1984
Storbritannien 1918	